

Utskrift 9

Detta nummer av *Utskrift* ägnas helt åt järnålderns rituella platser. Avstampet för boken tas i Käringsjön – en av Sveriges mest kända offerplatser från äldre järnålder. Vad har hänt sedan platsen undersöktes i början av 1940-talet? Vilka nya fyndplatser har kommit fram sedan dess? Och hur har synen på kultens utövning och rituella praktiker förändrats? Detta är bara några av de frågor som en grupp arkeologer och religionshistoriker från Sverige och Danmark samlades för att diskutera hösten 2007. I boken presenteras ett femtontal artiklar som bygger på inlägg från konferensen.

Järnålderns rituella platser är även slutpublikation för ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt kring Käringsjön. Projektet har letts av Anne Carlie som också är redaktör för boken.

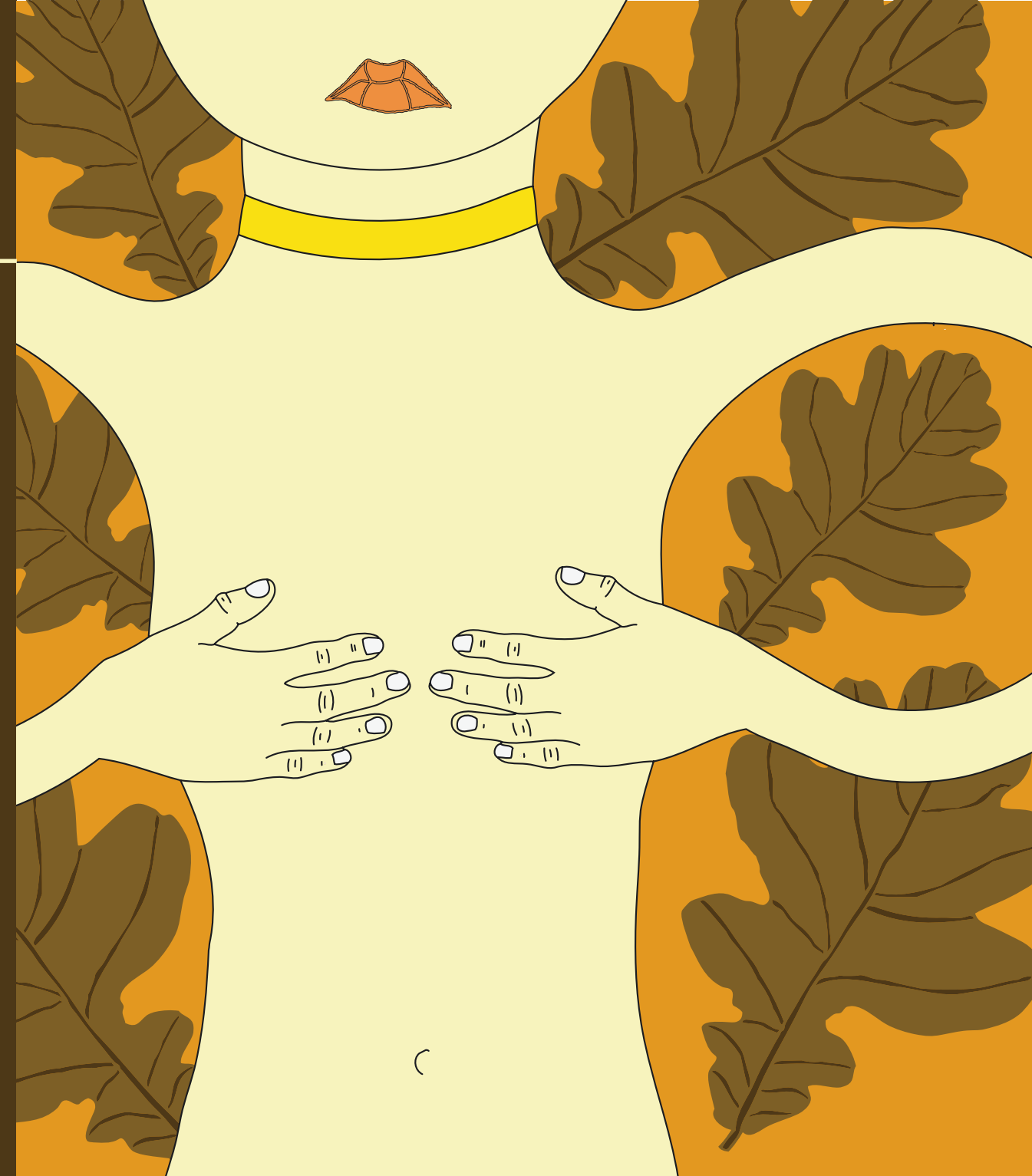
KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN-1102-7290

U
T
S
K
R
I
F
T
9

Stiftelsen Hallands Läns museer Kulturmiljö Halland

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

Femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens
i Nissaström den 4–5 oktober 2007

Red. Anne Carlie

Denna bok utgör slutpublicering av projektet *Käringsjön – en studie kring kontinuitet och förändring i den äldre järnålderns offertraditioner och samhälle i södra Halland*.

Ekonomiska bidrag till forskning, konferens och tryckning har tacksamt mottagits från:

Bogislaw Klingspors fond

Crafoordska stiftelsen

Ebbe Kochs stiftelse

Kulturmiljö Halland

Lennart J Hägglunds stiftelse

Länsstyrelsen i Hallands län, Kulturmiljöenheten

Syskonen Willers donationsfond

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT ges ut av Stiftelsen Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland.

Detta är nr 9 i en löpande serie.

Postadress: Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon: 035-19 26 00 *Fax:* 035-19 26 26 *E-post:* kansli@kulturmiljohalland.se

Redaktör: Anne Carlie

Omslag och bilder om inget annat anges: Johanna Carlie

Grafisk formgivning: Thomas Hansson

Bildbearbetning: Staffan Hyll

Svensk lektör: Stefan Larsson

Dansk lektör: Per Ole Rindel

Engelsk språkgranskning: Alan Crozier

Tryck: Grahns Tryckeri, Lund 2009

Lantmäteriets märkning: ©Lantmäteriet: Ärende nr MS2006/02316

© Kulturmiljö Halland och respektive författare.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

ISSN-1102-7290

Innehåll

Anne Carlie

Käringsjön – en av järnålderns rituella platser: inledande kommentarer kring boken och projektet	7
---	---

DEL 1

FORSKNINGSLÄGE OCH PERSPEKTIV	15
-------------------------------	----

Anne Carlie

Järnålderns offerplatser i retrospektiv: ett arkeologiskt perspektiv	17
--	----

Åsa Berggren

Offerbegreppet i arkeologin – tolkningar och perspektiv	33
---	----

Maths Bertell

Lin och vit kvarts. Jämförelse som redskap och analogins förföriska lockelse	51
---	----

DEL 2

RITUELLA PRAKTIKER – TRADITION, VARIATION OCH FÖRÄNDRING	65
--	----

Aase Gylldion

Tradition kontra impuls. Kollektiv offerskik i äldre jernalder på Sydvestfyn	67
---	----

Lena Nilsson

Häst och hund i fruktbarhetskult och blot	81
---	----

Karin Lindeblad & Maria Petersson

Riter vid berg, block och vatten. Om utgrävningarna vid Abbetorp i västra Östergötland	101
---	-----

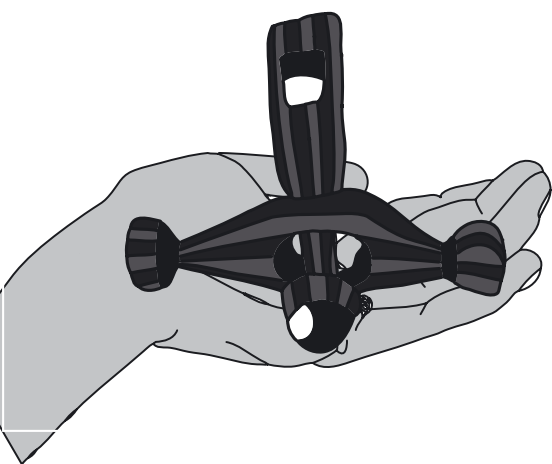
Ole Stilborg

Vid vatten, sten och jord: studier av keramikoffer vid Käringsjön och andra lokaliteter i Halland och Östergötland	139
---	-----

DEL 3	
LANDSKAP OCH KOMMUNIKATIONER	181
<i>Leif Björkman</i>	
Vegetationsutveckling och markanvändning vid Käringsjön i Halland från neolitikum till tidig medeltid	183
<i>Lennart Carlie</i>	
Vägval under äldre järnålder	209
 DEL 4	
KULTPLATSEN SOM SOCIAL ARENA OCH MÖTESPLATS	223
<i>Anne Carlie</i>	
Käringsjön – en gammal fyndplats i ny belysning	225
<i>Britt-Mari Näsström</i>	
Vem var Nerthus? Spåren efter en gudinna	265
<i>Andreas Nordberg</i>	
Tid, tideräkning och talsymbolik i Adam av Bremens skildring av kulten i Uppsala	281
<i>Olof Sundqvist</i>	
Urordiska <i>erilaR</i> – en tidig kultledare i sydvästra Skandinavien	299
<i>Charlotte Fabech</i>	
Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer	317

DEL 4
KULTPLATSEN SOM SOCIAL ARENA
OCH MÖTESPLATS

Anne Carlie

Käringsjön – en gammal fyndplats i ny belysning

* * *

Abstract: Käringsjön – new reflections on an old archaeological site.

In his book on Käringsjön from 1945 Holger Arbman pictured the place as a sacrificial site used by peaceful farmers. Among the deposited artifacts there were no weapons, nor jewelries or other high-status objects. Instead the offerings were characterized by ordinary working articles – clay vessels from the household and other farming objects.

The aim of this paper is to present some of the new results from the Käringsjön project. One of the main themes deals with the question how the sacrificial site should be understood in its own time. When and how was the site used? What role did it play in the offering cult? Did the site function as a collective site for religious ceremonies, and if so, for whom? New excavations on the site revealed only small traces of activity on the firm ground next to the bog. This picture contrasts to that of the Bronze Age, when traces of cooking-pits show that the site was used in connection with handling of fire and heat.

All in all, the results support the thesis that Käringsjön was used for religious ceremonies of fertility cults to do with sowing, slaughtering and harvesting. The proportion and character of the offerings indicate a recurrent use of the site, probably in connection with calendar festivities. New analyses of the ceramics bear witness to contacts between Käringsjön and other contemporary sites in the locality: the village at Brogård and the sacrificial site at Hune hall. This indicates that Käringsjön was used by local people from different farms and villages in the vicinity.

The paper ends with a comparative discussion of Käringsjön and other sacrificial sites in southern Scandinavia. Similarities in the physical appearance, as well as in the character of the offerings associated with fertility cults with female signatures, show close contacts between the populations in southern Halland and western Denmark in the Roman Iron Age.

English revised by Alan Crozier.

* * *

Inledning

Under flera decennier har inom arkeologin märkts ett ökat intresse för sociala och ideologiska handlingars betydelse som drivkrafter i samhällsutvecklingen. Trots att vi idag, i början av 2000-talet, börjar förstå hur bronsålderns och järnålderns samhällen var organiserade på en övergripande nivå, kvarstår alltså många frågor kring hur den ökade sociala och politiska hierarkiseringen tog sig uttryck på en lokal och regional nivå. En av de frågor vi fortfarande vet relativt lite om är hur förändringarna i samhällsstrukturen påverkade religionens och kultens organisation och utövning. En bild som ofta förs fram är att det i takt med en ökad social stratifiering av de sydsandinaviska järnålderssamhällena, skedde en institutionalisering av den offentliga kulten med personer ur den ledande eliten som religiösa specialister och/eller kultförrättare. En överflyttning av blotet och offerkulten, från de överallt tillgängliga våtmarkerna till den framväxande nya överklassens egendomar, ses här som ett led i en lokal och regional maktutövning.

Utforskningen av forntida kultplatser och offerfynd i våtmarker fick redan under arkeologins barndom en central ställning inom ämnet. Det var framför allt platser med spektakulära fynd av vapen och krigarutrustning som väckte arkeologernas intresse. Från våtmarker finns även många fyndplatser med rituella nedläggelser av mer fredlig karaktär, där keramik från hushållskärl och slaktrester efter gårdens husdjur utgör ett dominerande inslag. Många av dessa fynd har av arkeologerna tolkats som offergåvor, nedlagda på heliga platser i samband med utövning av en fruktbarkult, för att säkra sig gudarnas gunst och välvilja i kritiska skeden av livet och inom jordbruket (jfr Carlie, A. respektive Berggren, del 1 i denna volym).

Käringsjön i södra Halland utgör en av de bättre kända platserna av denna typ i södra Skandinavien från äldre järnålder (se Carlie, A. del 1 i denna volym, fig. 1). I boken om Käringsjön från 1945 tecknar Holger Arbman en bild av platsen som den fredliga bondebefolkningens offerplats. Bland de nedlagda föremålen finns således varken inslag av vapen- och krigarutrustning, eller av smycken eller andra statusföremål. Istället karakteriseras fynden av vanliga bruksföremål, bestående av lerkärl från hushållet och olika arbetsredskap från jordbruket, t.ex. tjuerpåle, tröskklubba och delar till räfsor. Arbman menade att föremålen måste ha offrats i samband med den vanliga bondebefolkningens kultfester, för att säkra människors och djurs fruktsamhet och en god årsväxt.

”... det är traktens jordbrukande befolkning, som nedlagt offergåvorna, och avsikten med de offer en bondebefolkning giver åt högre makter kan

endast vara en, att förmå gudomen att giva god gröda och skydda kreaturen.” (Arbman 1945:110).

I början av 2000-talet inledde jag ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt kring Käringsjön i syfte att få en mer nyanserad bild och förståelse av kultplatsen, dess användning och betydelse. Jag var i första hand intresserad av att söka förstå platsens sociala och politiska kontext. Om Käringsjön, som Arbman menade, var den vanliga bondebefolkningens offerplats, hur skulle vi då förklara platsens förändrade användning över tiden? Varför togs platsen i bruk för kultutövning just i början av 200-talet e. Kr.? Vilka personer i samtiden tog initiativet till detta och varför? Var det av religiösa skäl – för att säkra en god återväxt och äring inom jordbruket? Eller fanns det andra motiv – sociala eller ideologiska – för kultens iscensättande på platsen? Hur var offerplatsen belägen i förhållande till den samtida odlade bygden? Låg platsen centralt nära bebyggelsen och den brukade marken, eller låg den perifert och långt bort från bebyggelsen? Användes sjön som religiös samlingsplats av ett större kollektiv i den omgivande bygden, eller brukades den av enskilda individer och mindre kollektiv i samband med t.ex. viktiga sociala och gränsöverskridande händelser i livet, såsom födelse och död?

Syftet i denna artikel är att presentera resultaten som framkommit i projektet. Utgångspunkten tas i de nya arkeologiska och tvärvetenskapliga undersökningar som har utförts inom projektet, varefter diskussionen vidgas till andra jämförande platser i södra Skandinavien.

När och hur användes platsen?

En viktig utgångspunkt för projektets arkeologiska fältarbete vid Käringsjön, var att de äldre undersökningarna från 1941 inte hade berört områden med fast mark kring den forna sjön. Trots de många positiva belägg för rituella handlingar som påträffades i våtmarken, tycks Arbman i grunden ha intagit en skeptisk hållning till det arkeologiska materialets förmåga att ge en mer levande bild av de händelser som utspelats på platsen. Han konstaterar således att:

”Några upplysningar om de ceremonier som ägt rum nere vid Käringsjön kan man icke vänta sig att få av det arkeologiska materialet, men en del fynd giva dock möjligen en antydning i den riktningen. Bland virket i mossen förekom här och där delvis förkolnade grenar och stockbitar. Det ligger nära till hands att antaga, att eldar brunnit uppe på stränderna och

att bränder därifrån tagits som bloss eller i annat syfte kastats ut i eller mot sjön". (Arbman 1945:106).

Om Käringsjön hade använts som en kollektiv religiös samlingsplats för firande av större kultfester, borde det också finnas bevarade lämningar efter aktiviteter på fast mark. Själv hade Arbman inte tid eller resurser att undersöka den omgivande marken. Här underskattade han, enligt min uppfattning, dock platsens potential, eftersom marken inte har utsatts för modern markberedning. Vilken typ av spår skulle då kunna finnas bevarade på platsen? Som Arbman själv antyder, skulle det kunna handla om spår efter offereldar, som tänts för att kommunicera med gudarna eller för att tillbereda offermaten. Man kan även tänka sig andra typer av lämningar, t.ex. gropar med bengömmor från den rituella slakten av offerdjuren, eller enkla träkonstruktioner som användes i kulten, kanske till att förvara offerkärlen och andra viktiga rekvisita.

Var i förhållande till Käringsjön man borde söka spåren efter dylika aktiviteter var inte helt självklart. Vid mina besök på platsen uppfattade jag den flacka, smala avsatsen öster om mossen, som den mest optimala platsen, främst genom närheten till offermossens sydöstra hörn, där de flesta kärlen var nedsatta, men även p.g.a. avsatsens fysiska framtoning som hade formen av en naturligt upphöjd scen. Även andra topografiska lägen kring den forna sjön kunde förstås ha använts i kulten. Den markanta höjdryggen med svagt avplanad topp strax väster om sjön framstod som en sådan möjlig kandidat; en annan intressant plats var den relativt plana höjdplatån belägen söder om sjön.

Fältarbeten 2000–2001

För att skaffa mig bättre kunskap om landskapet kring offermossen och identifiera eventuella intressanta lägen, inleddes fältarbetet med olika prospekteringar. Våren 2000 genomfördes en fosfatkartering av två områden i närområden, en större yta på höjdplatån söder om mossen och en mindre yta på den smala avsatsen öster om mossen. På den senare ytan togs även prover för mätning av magnetisk susceptibilitet, för att fånga eventuella spår efter eldning. Utfallet visade på positiva resultat från bägge områden, med kraftigt förhöjda fosfatvärden samt på avsatsen även svagt förhöjda värden av magnetisk susceptibilitet, som anses indikera spår efter eldande eller värmepåverkan (Carlie 2001).¹

¹ Det är oklart hur de förhöjda fosfatvärdena på höjdplatån söder om offermossen ska tolkas. Vid provtagningen konstaterades dock tydliga tecken på markerosion i form av jordförflyttning, som troligen beror på markberedning i samband med odling. Detta utesluter inte möjligheten av att det även kan finnas äldre spår efter bosättningar.

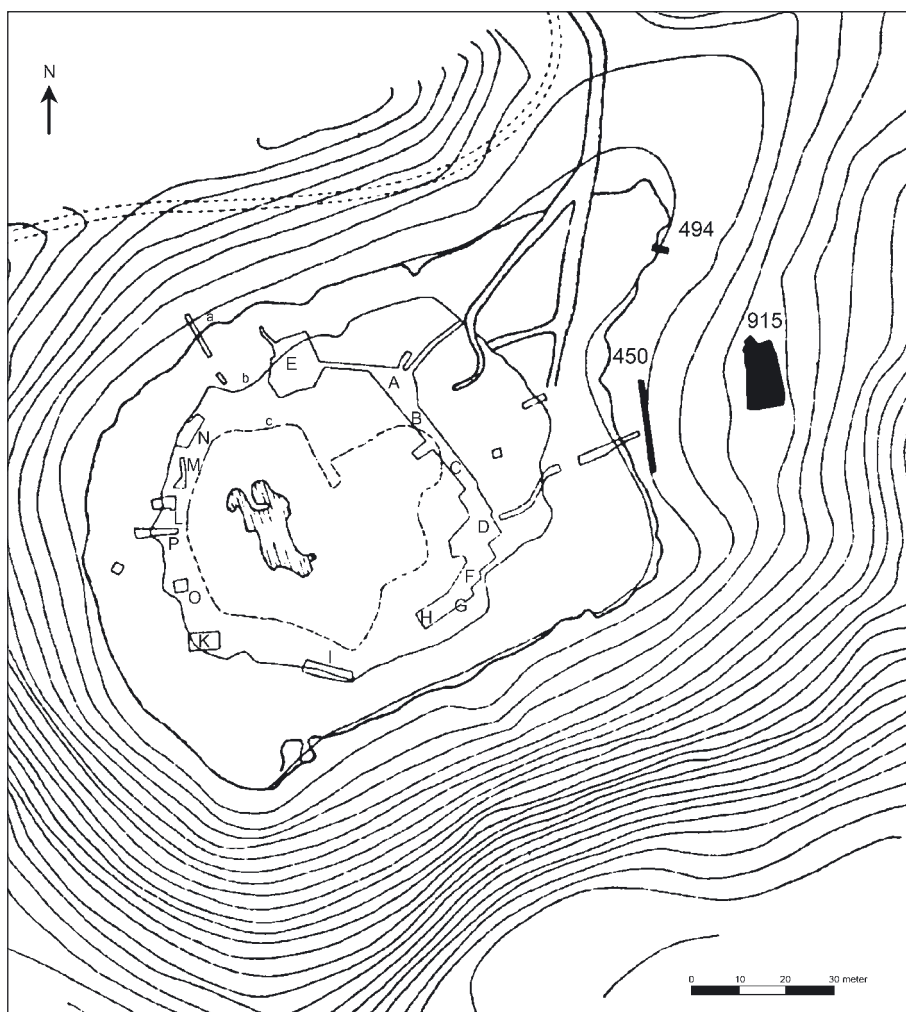

Fig. 1. Översikt över Käringsjön. På planen ses de nyöppnade schaktens läge (svart ytor) i förhållande till Arbmans undersökningsschakt från 1941 i mossen. Karta efter Arbman 1945.

Fig. 2. Avsatsen öster om offermossen undersöks. Foto: Anne Carlie.

Redan samma år, följdes prospekteringen upp med en undersökning på avsatsen öster om mossen, varvid en kokgrop påträffades (Carlie 2001). Året därpå genomfördes en något större undersökning för att hitta fler aktivitetsspår. Vid undersökningen grävdes tre schakt med hjälp av maskin. Det största schaktet, cirka 100 m² stort, öppnades på avsatsen öster om mossen (fig. 1). Övriga två schakt grävdes i närheten men gav negativt resultat. På avsatsen fann vi däremot ett litet område med välbevarade anläggningar i form av hårdar, kokgropar, stolphål som delvis täcktes av ett äldre odlingslager (Carlie 2003).

I samband med undersökningen genomförde personal från Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds Universitet, en paleoekologisk undersökning i mossen. Syftet med undersökningen var att samla in provmaterial till ett modernt pollen-diagram, eftersom det äldre diagram som förelåg från Käringsjön, endast omfattade den naturliga vegetationen kring mossen och därmed inte förekomsten av kulturläskade växter (Sandegren 1945:139ff; se även Björkman, del 3 i denna volym). En viktig fråga gällde offerplatsens läge i förhållande till den bebodda och odlade bygden. I dagens landskap har Käringsjön en perifer belägenhet på

den skogbevuxna utmarken till Älvasjö by. Men hur låg platsen under den äldre järnåldern? Låg platsen även vid den här tiden avlägset i förhållande till den odlade bygden eller hade den en mer central belägenhet?

Resultaten från undersökningen var överraskande. Tvärtemot vad jag förväntade kunde de arkeologiska lämningarna inte knytas till en enskild period. Istället visade dessa på ett återkommande bruk av platsen, som sträckte sig över en mycket lång tidsrymd – mer än 10 000 år. Den äldre järnåldern, som så tydligt manifesterade sig i mossen i form av nedläggelser av lerkärl och andra offergåvor, hade bara lämnat svaga avtryck på den fasta marken intill.

Käringsjön i ett långtidsperspektiv

Händelseutvecklingen på avsatsen invid offermossen kan utifrån den arkeologiska undersökningen och analysresultaten rekonstrueras i fyra tidsskeden, från cirka 8000 f. Kr. och fram i historisk tid.

Skede 1: Äldre maglemosekultur (ca 8500–8200 f. Kr.)

De äldsta spåren representeras av ett litet flintmaterial, som på teknologiska och typologiska grunder kan hänföras till en tidig del av mesolitikum – motsvarande äldre maglemosekultur. I Käringsjön fanns vid denna tid fortfarande en öppen vattenspegel, medan växtligheten i den omgivande miljön dominerades av en gles tallskog med rikliga hasselbestånd (Björkman & Persson 2005, zon K:3; jfr Björkman, del 3 i denna volym). De arkeologiska lämningarna från denna fas består av ett litet distinkt flintmaterial som kan knytas till två små slagplatser (fig. 3). Den ena av dessa har legat invid en stensatt eldstad (A738). Bland föremålen märks en intakt lancettmikrolit, en mikrostickel, rester av små koniska spånkärnor och ett par små spån för mikrolitframställning samt delar av en skrapa med hög retusch (fig. 4). Föremålets utseende är karakteristiska för den äldre delen av den sydsandinaviska maglemosekulturen, daterad till preboreal tid, mellan 8000 och 9000 år före Kristus (Vang Pedersen 1993:58f, 84f). En ¹⁴C-datering från den stensatta härden bekräftar en sådan datering (8490–8230 BC, 2 sigma) (se tabell 1). Flintmaterialet består till övervägande del av restprodukter från flintbearbetning. Det rör sig om små avslag/avfall, splitter samt rester av sönderslagna spånkärnor. Den ringa fyndmängden (ca 170 st.) i kombination med slagplatsernas välavgränsade karaktär, tyder på att det rör sig om kortvariga vistelser på platsen, troligen i samband med jaktexpeditioner i inlandet. Bevarat benmaterial från andra samtida boplatser i södra Skandinavien visar att de viktigaste bytesdjuren utgjordes av kronhjort, rådjur, vildsvin, älg och urox.

Fig. 3. Schakt 915 på avsatsen öster om Käringsjön. Spåren efter en tidigmesolitisk jaktboplatsses i form av en stensatt eldstad och två koncentrationer av flintfynd tolkade som slagplatser. Digital bearbetning: Staffan Hyll.

Fynden av mikroliter vittnar om att man jagade med pilbåge och spjut (Knarrström red. 2007:79ff).

Den tidigmesolitiska boplatsten vid Käringsjön är intressant, eftersom bara ett fåtal platser från denna tid har undersökts i södra Hallands inland (Anberg 1996:10ff). Boplatsens läge invid en liten vattenspegel, liksom fyndmaterialets sammansättning och karaktär, passar väl samman med de arkeologiska iakttagelser som gjorts i nordvästra Skåne i samband med E:4ans ombyggnad norr

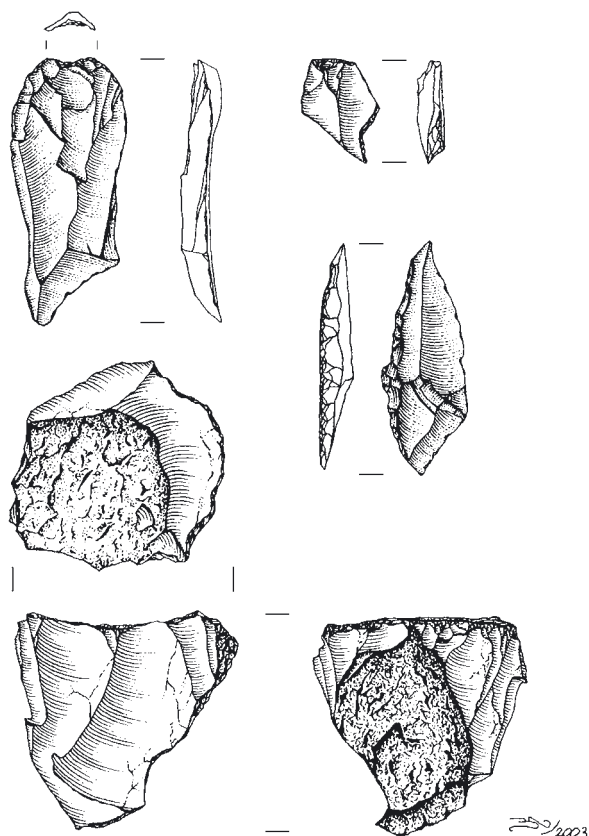

Fig. 4. Urval av daterande flintföremål från Käringsjön. A. spån, B. mikrostikel, C. Mikrolit och D. Spånkärna. Teckning: Björn Nilsson.

om Örkellunga. Dessa platser som till övervägande del visat sig vara tidigmesolitiska, karakteriseras liksom Käringsjölokalen av ett mycket begränsat flintmaterial kopplat till framställning av mikroliter till jakt (Knarrström red. 2007:63ff).

Skede 2: Yngre bronsålder (ca 930–830 f. Kr.)

Avsatsen vid Käringsjön besöktes säkerligen vid många andra tillfällen under stenåldern, även om dessa vistelser inte har avsatt några spår i marken. Under senare delen av neolitikum – från cirka 2400 före Kristus, finns i pollendiagrammet tydliga tecken på mänsklig påverkan på miljön i form av öppningar i den blandlövs-kog av ek, lind och hassel som då fanns i området (Björkman & Persson

Kontext	Lab. nr	14C BP	Cal. 1 sigma	Cal. 2 sigma	Material
A738 Stensatt eldstad	LuS-6198	9110+/-65 BP	8430-8370 BC (16,1%) 8350-8250 BC (52,1 %)	8540-8510 BC (2,8 %) 8490-8230 BC (92,6 %)	Träkol - ej bestämt
A284 Kokgrop*	Beta- 146804	2850 +/-60 BP	1120-920 BC (68,2 %)	1220-890BC (93,0 %) 880-840 BC (2,4 %)	Träkol Björk
A667 Grop*	Beta- 175926	2850 +/-40 BP	1110-1100 BC (1,6 %) 1080-930 BC (66,6 %)	1130-900 BC (95,4%)	Träkol Sälg/vid < 5 år
A900 Kokgrop*	Beta- 175927	2850 +/-40 BP	1120-970 BC (68,2 %)	1200-920 BC (9,4 %)	Träkol Björk < 50 år
A256 Härd*	Beta- 175924	2800 +/-40 BP	1005-905 BC (68,2 %)	1050-830 BC (95,4 %)	Träkol Björk < 40 år
A284 Kokgrop*	Beta- 146805	2700 +/-70 BP	920-800 BC (68,2 %)	1020-760 BC (95,4 %)	Träkol Björk
A284 Kokgrop	LuS-6197	2580+/-50 BP	820-750 BC (46,2 %) 690-660 BC (10,1 %) 640-590 BC (11,8 %)	840-530 BC (95,4 %)	Stamknöl Knylhavre
*Komb. kalibrering		2829 +/-21 BP	1010-970 BC (43,2%) 960-930BC (25 %)	1050- 910BC (95,4%)	
A345 Härd	Beta- 175925	1840 +/-50BP	90-100 AD (1,9 %) 120-240 AD (66,3 %)	60-260 (89,9 %) 280-330 AD 5,5 %)	Träkol Björk < 40 år
A212 Stolphål	Beta- 175923	360 +/-40 BP	1440-1520 AD (53,5 %) 1590-1620 AD (14,7%)	1430-1530 AD (60,7 %) 1540-1640 AD (34,7 %)	Träkol Ljung < 5 år

Tabell 1. ¹⁴C-dateringar från anläggningar på avsatsen öster om Käringsjön.

2005:13, zon K:5; jfr Björkman, del 3 i denna volym). Det är främst ökningen av gräs och svartkämpar som vittnar om att betestrycket ökade, samtidigt som det även finns tecken på odling. Detta, menar Björkman, tyder på att det måste ha funnits permanenta bosättningar i området (jfr Björkman, del 3 i denna volym).

Av pollendiagrammet framgår att betesmarkerna nådde sin största utbredning i området omkring 2000 år före Kristus. Vid denna tid ses även de första tecknen på en viss utarmning av vegetationen på lätta jordar. Ett ökat inslag av ljung liksom en samtidig ökning av träkolspartiklar tyder på detta. Ökningen av träkol tolkas här som att elden användes i markförbättrande syfte för att främja produktionen av gräs på den hedartade betesmarken (Björkman & Persson 2005:12; jfr Björkman, del 3 i denna volym).

Den negativa påverkan på miljön med utarmningen av betesmarker fortsatte, av pollendiagrammet att döma, även under bronsåldern. Samtidigt ses även en minskad artrikedom i skogsbeståndet, som vid denna tid dominerades av ek, björk och hassel. Det minskade inslaget av ädellövträd, som lind, alm och ask, är enligt Björkman troligen resultatet av långvarigt ett skogsbete, som utdraget över århundradena ledde till att föryngringen av skogen minskade (Björkman & Persson 2005:13; jfr även Björkman, del 3 i denna volym).

Nästa gång avsatsen visar spår efter aktiviteter var under yngre bronsålder, då kokgropar, härdar, gropar och stolphål anlades (fig. 5). Att Käringsjön besöktes av människor under bronsåldern är, sett i ljuset av de nya pollenanalytiska resultaten, inte särskilt förvånande. Frågan är istället hur länge platsen användes samt vilken typ av verksamhet det handlar om?

De eld- och värmerelaterade aktiviteterna vid Käringsjön kan utifrån ett antal ^{14}C -dateringar tidfästas till ungefär 800–900-talet f. Kr.² Anläggningarna var få till antalet och rumsligt begränsade till en liten yta, som dock sträcker sig utanför undersökningsschaktet. I materialet finns inga inslag av traditionella boplatssfynd, som skärvor från keramikkärl, flintredskap, mal- och knackstenar. Även avsaknaden av stolpkonstruktioner liksom avsatsens ringa storlek, som knappast har kunnat hysa ett normalt stort långhus, talar emot att det rör sig om en ordinär bosättning.

Lämningar efter härdar och kokgropar har av andra forskare ofta förknipats med rituella handlingar och kultutövning. Detta gäller särskilt platser som vittnar om ett mer storskaligt och återkommande bruk av eld och värme, medan enstaka härdar och kokgropar även förekommer i boplatssammanhang (se Fendin 2005:120f och angivna referenser). Härdområdet vid Käringsjön är bara en i raden av sådana platser som har undersökts i södra Skandinavien under senare decennier. I södra Halland har ett tiotal platser av detta slag undersökts.³ Även om dateringarna varierar inom bronsålder och äldre järnålder, uppvisar en förvånansvärt stor andel av platserna en likartad datering som vid Käringsjön, d.v.s. med en tyngdpunkt i mellersta och yngre bronsålder.

Vad gäller frågan om hur aktiviteterna ska tolkas, så utgör fynden av tioalet förkolnade stamknölar från knylhavre (*Arrhenatherum elatius* var. *bulbosum*) från en större kokgrop (A284) ett intressant inslag i den för övrigt torftiga fyndkontexten (fig. 6 och 7). Nästan samtliga knölar hittades i kokgropens övre fyllning och kan därmed kontextuellt knytas till yngre bronsålder. Denna datering bekräftas också av ett ^{14}C -datering.⁴ Knylhavre är ett grässlåg med små proteinrika knölar strax ovanför stråbasen. De har tidigare på andra platser hittats i t.ex. gravar, vilket lett till tolkningar att stamknölar användes och deponerades i rituella sammanhang (Gustavsson 1995:38f; Viklund 1994). Stamknölar från knylhavre har emellertid även påträffats på boplatser i vardagliga sammanhang (Sarnäs & Engström 2006:334). I pollendiagrammet från Käringsjön döljs

2 Dateringen baseras på sex ^{14}C -prover. Fem av dessa har ett värde mellan 2700 och 2800 BP (se tabell 1). Med en kombinerad kalibrering av värdena (2829 $\pm$ 21 BP) kan tidsspannet reduceras till 900–859 f. Kr. (1 sigma) eller 925–835 f. Kr. (2 sigma). Detta innebär, med hänsyn till träkolets relativt låga egenålder (<5–50 år), att aktiviteterna troligen ägde rum under en kort period, möjligen 50 till 100 år.

3 Som exempel på undersökta platser i södra Halland kan nämnas Hörsås i Getinge socken (Carlie 1988), Brogård i Snöstorps socken (Carlie 1992) samt Eldsberga 31:1 och 44:1 i Eldsberga socken (Carlie 1996; Fors 1996).

4 Ett ^{14}C -prov tagit på en stamknöl från knylhavre från den övre fyllningen i kokgropen A284, gav värdet 2580 $\pm$ 50 BP. Detta motsvarar intervallet 820–590 BC (1 sigma), dock med störst procentuell sannolikhet för de två äldsta århundradena. Även denna datering stöder således tolkningen att aktiviteterna med eldning och hantering av knylhavre ligger nära varandra i tid.

Fig. 5. Spåren efter värme- och eldrelaterade aktiviteter på avsatsen öster om mossen (schakt 915). ¹⁴C-dateringar från olika anläggningar visar att aktiviteterna huvudsakligen ägde rum under yngre bronsålder. Bara en enda anläggning, A345, har daterats till romersk järnålder, d.v.s. tiden då sjön eller våtmarken användes som offerplats offer. Digital bearbetning: Staffan Hyll.

arten tyvärr under kategorin gräs, och det går där inte att säga något om huruvida knyllhavre växte i närheten av våtmarken eller fördes till platsen. Det faktum att stamknölarna var förkolnade visar dock att de sannolikt hanterades på platsen (pers. kom. Leif Björkman).

Det finns i dagsläget inga entydiga belägg av rituell karaktär i materialet som stöder tolkningen att de värme- och eldrelaterade anläggningarna vid Käringsjön

skulle ha tillkommit i ett rituellt sammanhang. En alternativ förklaring är att aktiviteterna har samband med områdets användning som betesmarker. Kanske avsatsen nyttjades för tillfälliga övernattningar, t.ex. i samband med vallning av kreaturen (Petersson 2006:256). En sådan tolkning har även indirekt stöd i pollendiagrammet, där förhöjda frekvenser av träkol troligen avspeglar en ökad användning av eld i området för att förbättra betesmarken (Björkman & Persson 2005; jfr Björkman, del 3 i denna volym).

Skede 3. Romersk järnålder (ca 100–250 e. Kr.)

Resultaten i pollendiagrammet visar att markanvändningen kring Käringsjön intensifierades under förromersk järnålder, genom att betet och odlingen ökade i omfattning (Björkman & Persson 2005:13; zon K:8; jfr även Björkman, del 3 i denna volym). Förhöjda frekvenser av ljung, gräs och svartkämpar vittnar om att betestrycket ökade samtidigt som höga träkolsfrekvenser visar på en intensiv användning av eld i området. Även spåren efter odling blir fler och tydligare i materialet med inslag av arter som gråbo, mållväxter och syror. Dessutom vittnar pollenkorn om att råg och hampa odlades i området (Björkman & Persson 2005:14). Den ökade markanvändningen under förromersk järnålder ledde även till att skogsbeståndet minskade och blev mer fragmenterat. Ek, lind och hassel minskade, samtidigt som boken etablerades.

Vid tiden för Kristi födelse och århundradena därefter, visar pollendiagrammet att åkerbruket nu för första gången blev mer dominerande än boskapsskötseln (zon K:9). Höjda frekvenser av odlingsindikatorer och ogräsarter som gråbo/malört, mållväxter, syror och nässlor vittnar härom. Bland växter som odlades finns det belägg för råg, hampa och lin, men också korn och vete (Björkman & Persson 2005:14). Under senare delen av romersk järnålder och folkvandringstid är det särskilt en gröda som tydligt utmärker sig i materialet – hampa. Enligt Björkman visar denna växt på så höga pollenfrekvenser att det måste ha skett en omfattande odling eller hantering av växten på platsen (Ibid.). På samma gång som odlingen blev mer intensiv i området, ses även en kraftig minskning av andelen träkolspartiklar samtidigt som även ljungen minskade. Detta tolkas så att bruket av eld, för att förbättra betet inte längre användes i samma utsträckning som tidigare.

Vid tiden då Käringsjön användes som offerplats, cirka 200–400 efter Kristus, bestod landskapet i omgivningen således av vidsträckta betesmarker och åkrar. På åkrarna odlade man främst hampa, men även råg och andra sädeslag samt lin. I närområdet fanns även spridda skogsbestånd av bok, ek, björk och al samt buskar av hassel och sälg.

Fig. 6. Kokgropen A284 i profil (mot söder). Foto: Anne Carlie.

Fig. 7. Förkolnade stamknölar från knyllhavre som hittades i kokgropen A284. Foto: Staffan Hyll.

Pollendiagrammet visar således med stor tydlighet att offerplatsen, inte bara under den äldre järnåldern utan sedan lång tid tillbaka ner i yngre stenålder, hade en central placering i den odlade bygden. Denna bild står delvis i kontrast till den bild som den romerske skriftställaren Cornelius Tacitus förmedlar om olika germanska stammars offersedvänjor och heliga platser i *Germania* från år 98 e. Kr. I fyrtionde kapitlet berättas om germanernas dyrkan av fruktbarhets- och modergudinnan Nerthus. Här beskrivs bl.a. firandet av en stor och årligen återkommande kultfest om våren till gudinnans ära, då hon kom åkande på en helig vagn dragen kor för att helga åkrarna och andra viktiga platser. Då festligheterna var slut fördes gudinnan och vagnen till en enskilt belägen sjö, för att tvättas. Uppdraget utfördes av trälar, som strax därefter sänktes i sjön (Tacitus kap. 40; översatt av Önnerfors 1969:89ff).

Den målande dramatiken i Tacitus berättelse om Nerthuskulten, har inspirerat både religionshistoriker och arkeologer i tolkningen av den äldre järnålderns våtmarksrelaterade offerfynd och offerplatser (se även Näsström, del 4 i denna volym). Detta gäller inte minst passusen om den heliga tvagningsceremonin av vagnen och gudinnan, som sägs ha skett i en sjö i hemlig avskildhet (lat. *secretus*). Alf Önnerfors, menar dock i kommentarerna till sin översättning av *Germania* att beteckningen *secretus* troligen inte ska läsas i betydelsen att platsen "låg avsides", utan snarare betyder "undagömd", "hemlighållen" eller "avstängd från tillträde". Detta, menar han, talar för att sjön troligen låg i närheten av den heliga lunden (Önnerfors 1969:145f). Denna tolkning av Tacitus beskrivning av den heliga sjön i Nerthuskulten passar däremot väl in i bilden av Käringsjön, som genom sin dramatiska topografi med markanta åsbranter, fortfarande idag har ett undanskymt läge i landskapet.

Inför den arkeologiska undersökningen fanns, som nämnades tidigare, förväntningar om att finna spår efter aktiviteter invid mossen. Närmare två hundra år av återkommande offerhandlingar på platsen borde rimligen ha avsatt någon typ av spår i marken. Jag tänkte mig t.ex. lämningar efter eldstäder för att tillbereda offermaten, men även gropar med rituella nedläggelser eller stolphål efter enkla träkonstruktioner, kanske till förvaring av lerkärl och annan rituell rekvisita, var tänkbara lämningar. Tesen om att träffa på spår efter rituella handlingar invid offermossen hänger samman med frågan om hur platsen användes i kulturen. Var sjön, som Tacitus beskriver, en helig och avskild plats som bara vissa utvalda personer fick besöka, eller var den själva skådeplatsen för festligheterna?

Resultaten från den arkeologiska undersökningen talade här sitt tydliga svar. Av de cirka tjugo anläggningar som påträffades på avsatsen öster om sjön, visade sig bara en enda, härden A345, vara samtida med offernedläggelserna i sjön

(se fig. 5).⁵ Härden innehöll stora mängder träkol, vilket tyder på intensivt bruk, som dock inte står i proportion till de omfattande och återkommande rituella nedläggelserna i sjön. Detta tyder på att de religiösa ceremonierna inte omfattade aktiviteter på den fasta marken invid sjön, eller åtminstone inte aktiviteter som gett några varaktiga avtryck i marken.

Skede 4: Historisk tid (1400-1600-talet e. Kr.)

De rituella aktiviteterna i Käringsjön upphörde sannolikt någon gång under senare delen av 300-talet. Trots detta visar pollendiagrammet inte på någon nedgång i den mänskliga påverkan på miljön. Snarare ses i under vendeltid och vikingatiden en kraftig ökning av olika gräs, som vittnar om att betesmarkerna ökade i omfattning (zon K:10). Även odlingen var troligen omfattande. Men här tyder sammansättningen av pollen på en omläggning, från odling av hampa till en större betoning på råg (Björkman & Persson 2005:15f; jfr Björkman, del 3 i denna volym).

Den arkeologiska undersökningen visade inte på några spår efter mänsklig verksamhet vid Käringsjön under yngre järnålder, utan de yngsta lämningarna som hittades på avsatsen tillhör istället medeltidens slutskede. Det rör sig om flera samstämmiga spår som vittnar om att avsatsen utnyttjades för odling. Det handlar å ena sidan om en äldre markhorisont – tolkad som en odlingsyta, men också om förekomsten av uppslängt stenmaterial troligen efter stenröjning (fig. 8). Några dateringar från odlingslagret finns inte. Däremot har ljugngrenar från ett stolphål strax norr om lagret daterats till 1400- eller 1500-talet.⁶ Odlingsytan kan emellertid också vara av yngre datum. På den äldsta kartan över området från 1600-talets slut finns flera små lyckodlingar markerade i området kring Käringsjön. Denna brukningsfas finns dock inte representerad i pollendiagrammet, vars yngsta lager har daterats till omkring perioden cirka 900–1300 e. Kr. (se Björkman, del 3 i denna volym).

Samlingsplats för vem eller vilka?

En av de frågor som varit central inom projektet är hur den romartida offerplatsen vid Käringsjön ska förstås i sin sociala och politiska samtid. För att undersöka detta har jag i tidigare sammanhang granskat platsens belägenhet sett i förhållande till förmodat samtida gravar och rikedomspatser (Carlie 2000b). Den

⁵ En ¹⁴C-prov taget på träkol från härden A345 daterar denna till övergången mellan äldre och yngre romersk järnålder (1840 +/-50BP; 120–240 AD (1 sigma) (se tabell 1).

⁶ ¹⁴C-prov från A212 gav värdet 360 +/-40 BP, vilket med 2 sigma motsvarar cirka 1440-1640, med tyngdpunkt på den äldre delen (se tabell 1).

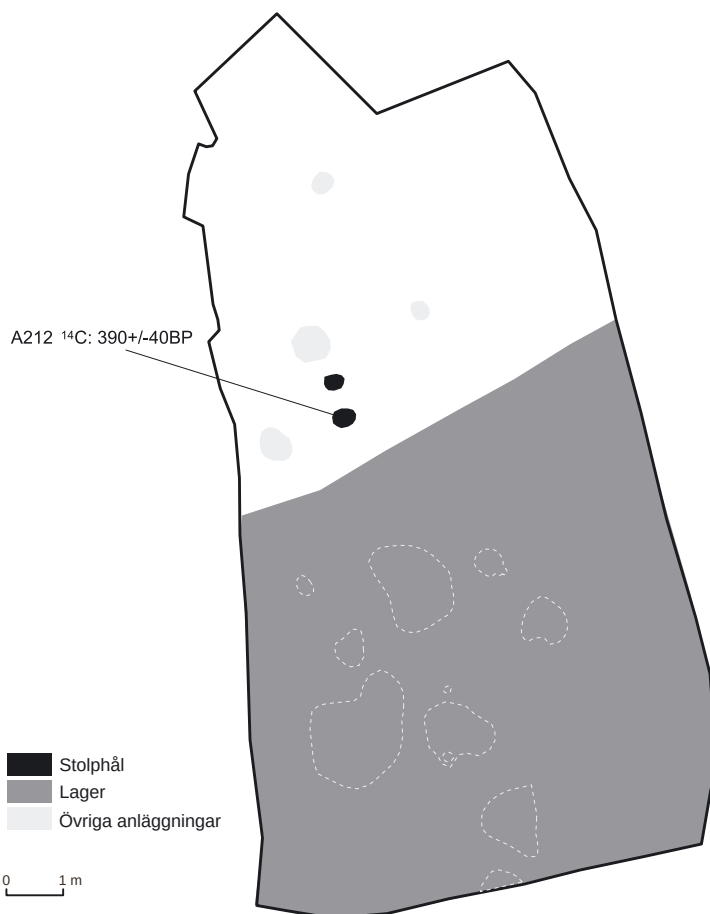

Fig. 8. De yngsta aktiviteterna på avsatsen vid Käringsjön är från 1400- eller 1500-talet, då platsen användes för små odlingar. Digital bearbetning: Staffan Hyll.

bild som tonar fram visar att platsen ligger mitt i skärningspunkten, där stråket av gravfält och lokaler med resta stenar utmed Suseåns dalgång löper samman med ett liknande gravstråk längs Nissandalens västra sida (fig. 9). Detta visar att offerplatsen hade en central placering i den äldre järnåldersbygden, belägen mellan olika lokala bygder. I ett större geografiskt perspektiv bör även nämnas att Nissans dalgång, förmodligen alltsedan bronsåldern och fram i vår egen tid, har utgjort en av de viktigaste kommunikationslederna mellan den halländska kusten och småländska inlandet (Carlie, L. 2000:37f; jfr Carlie, L. del 3 i denna volym).

I min analys av Käringsjöns sociala och politiska omland företog jag även en sammanställning över kända rikedom- och statusindikerande fynd i södra och mellersta Halland. Resultaten visade att fynd av ädelmetall, importgods samt vapen och vapentillbehör, med något enstaka undantag, saknas från närområdet kring Käringsjön (inom ca 10 kilometers radie kring offerplatsen) (fig. 10). De två närmaste lokala rikedomscentra återfinns i Påarp vid kusten i söder och Haverdal/Harplinge åt nordväst. Avståndet mellan Käringsjön och dessa miljöer är dock relativt stort, och uppgår till mellan tio och femton kilometer. Påarp ligger dessutom på den motsatta – d.v.s. östra sidan om Nissandalen – i ett annat landskapsrum, varför det inte verkar särskilt troligt att Käringsjön var knuten till någon av dessa miljöer. En annan intressant miljö som ligger bara cirka fem kilometer från offerplatsen är den samtida bebyggelsen vid Brogård, invid Fylleåns dalgång. Undersökningar utförda av Kulturmiljö Halland i slutet av 1980-talet, visar på en flerfasig bebyggelse på platsen, bestående av som mest mellan fem och sex gårdar. De flesta gårdar, däribland en lokal storgård, var placerade i två rader längs ett svagt höjdråk i öst-västlig riktning, medan en eller två gårdar låg ett stycke från den övriga bebyggelsen (Carlie, L. 1992:53ff). Även Brogård ligger dock på ”fel” sida om Nissan i förhållande till Käringsjön, vilket jag då tolkade som att det någonstans i offerplatsens omedelbara närhet borde finnas en bosättning av liknande karaktär (Carlie, A. 2000b:150).

En plats för bondebefolkning eller ledarskikt?

Holger Arbman argumenterade på sin tid för att Käringsjön tjänade som den ”vanliga” bondebefolkningens offerplats. Det var en plats för firande av större kultfester, i syfte att säkra människors och djurs fruktsamhet och en god årsväxt (1945:110). I min första artikel om Käringsjön (Carlie, A. 1998) tog jag utgångspunkt i Arbmans idéer om att platsen tjänat som en religiös samlingsplats för den lokala befolkningen, i samband med utövning av fruktbarhetskult. Det var framför allt platsens karaktär av en öppen scen och fyndens sammansatta karaktär som talade för en sådan tolkning.

Jag försökte, utifrån en symboltolkning av fynden från platsen, koppla samman olika aktiviteter inom jordbruket med det fornskandinaviska årets tre större kultfester (vårblot, höstblot och vinterblot) (Carlie, A. 1998:28). De deponderade föremålen från platsen betraktades som rituella rekvisita, som genom omvandlingen till offergåvor gjordes oanvändbara för världsligt bruk. Analysen visade att föremålen kunde knytas till aktiviteter under alla tider på året, där våren symboliserades av olika redskap för markberedning (t.ex. grävkäpp, årder,

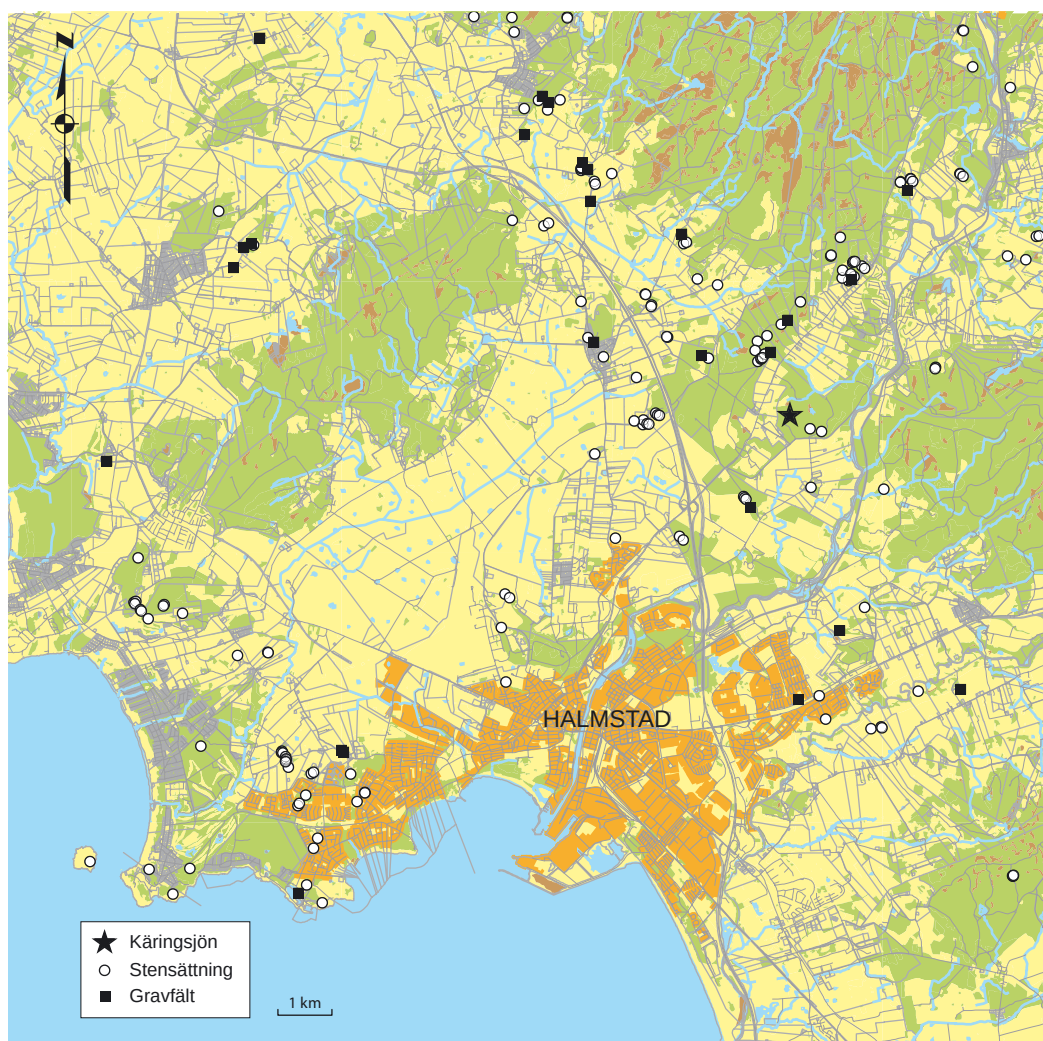

Fig. 9. Fornlämningsmiljön i området kring Käringsjön med de två gravstråken utmed Suseåns och Nissans dalgångar markerade. Digital bearbetning: Staffan Hyll.

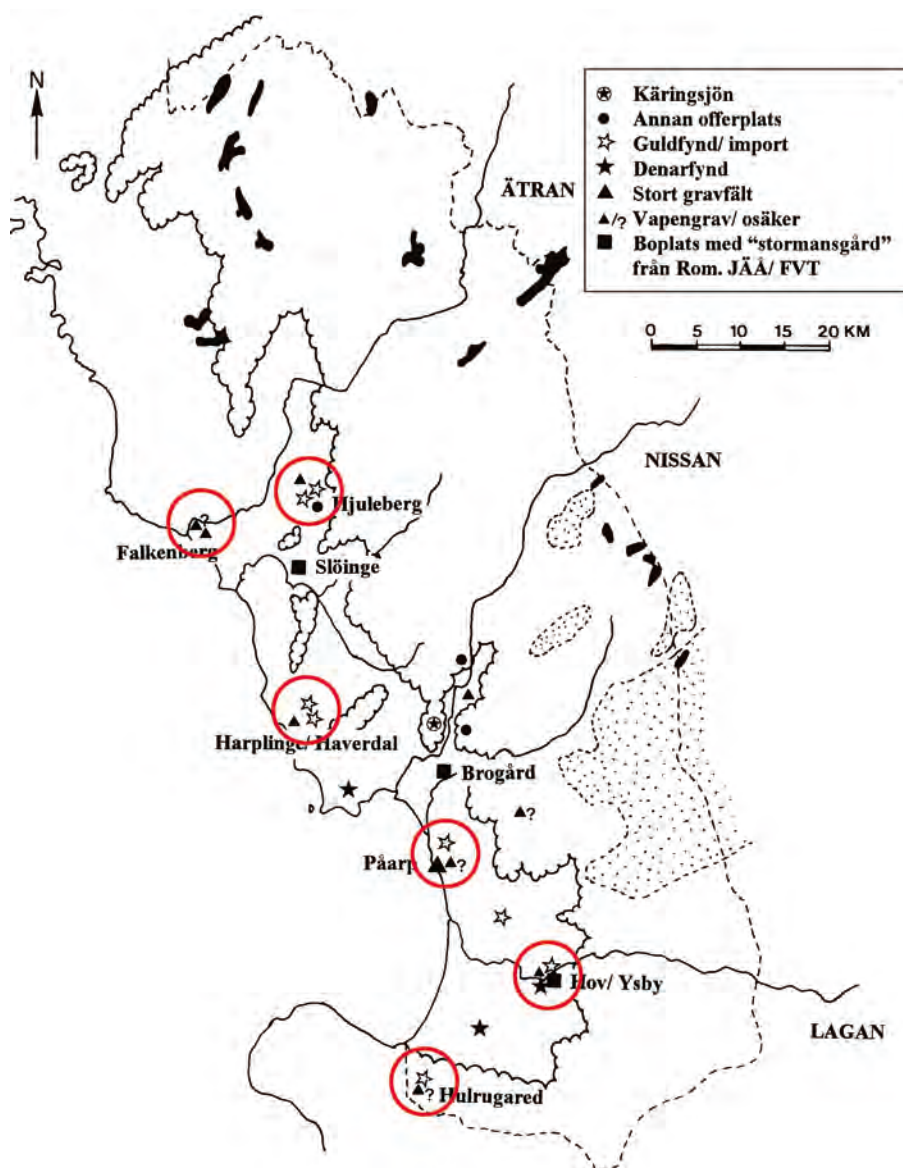

Fig. 10. Käringsjöns belägenhet i förhållande till samtida rikedomsmiljöer i södra och mellersta Halland. Efter Carlie 2000b.

hacka och drag), sommaren av djurens tillväxt (t.ex. tjuderpålen och lekane), sensommar och höst symboliserades av skörd och skörderedskap (tröskklubba, linknippen och linfäste) samt senhöst och vinter av föremål förknippade med slakt, matberedning och konsumtion (t.ex. stekränna, trätråg, smörbytta, mortelstöt) (fig. 11). De många lerkärlen, som antogs ha tjänat som behållare för olika offergåvor, antingen i form av slaktrester från djur som Arbman i sin tid föreslog, eller för mat och dryck, kan däremot inte utifrån en symboltolkning knytas till någon speciell årstid, utan kan ha nedlagts under alla tider på året.

I diskussionen tog jag samtidigt avstånd från Arbmans val av terminologi, där jag fann begreppet den ”vanliga” bondebefolkningen alltför svepande för att tjäna som en meningsfull utgångspunkt för en vidare diskussion. Jag ansåg istället att om Käringsjön utgjort en skådeplats för kollektiva religiösa ceremonier, där olika riter och offer med koppling till fruktbarhet utgjorde det centrala temat, borde dessa rimligen ha skett under ledning av en officiell kultföräntare, som troligen valdes ur det övre samhällsskiktet (Carlie, A. 1998; jfr Sundqvist 2003).

Sedan dessa funderingar sattes på pränt har ytterligare studier genomförts i projektet som gör det möjligt att komma vidare i tolkningen av offerplatsens sociala och politiska kontext. Dels har teknologiska analyser utförts på keramiken från Käringsjön, vilken har jämförts med rituellt deponerat keramik från två samtida platser i närområdet (Stilborg 2005; jfr Stilborg, del 2 i denna volym). Dels har en förnyad analys av storgården vid Brogård, som är samtida med offerplatsen, avslöjat förekomsten av en hallbyggnad i anslutning till gården (Carlie, A. 2008).⁷

Hallbyggnaden på Brogård kan följas på samma plats under fas två och tre av storgårdens fyra bebyggelsefaser (Carlie, A. 2008:65ff). Byggnaden har under bägge faser (jfr hus XIX och hus XVIII) haft en närmast identisk konstruktion, med tre till fyra inre set av takbärare, tydligt konvexa långväggar försedda med inner- och ytterväggar samt troligen öppna gavelpartier (Carlie, L. 1992: 24, fig. 13d, 13e). De båda hallhusen skiljer sig därmed både till utseendet och

7 Sommaren 2008 framkom i samband med en arkeologisk undersökning vid Kårarp norr Halmstad en tidigare okänd centralplats från äldre järnålder. Undersökningen visar på omfattande lämningar efter en storgård som kan följas under åtminstone sex faser på platsen. Några ¹⁴C-dateringar föreligger ännu inte från husen. Husens konstruktion tyder dock på att storgården existerade under mycket lång tid – troligen från cirka 300 f. Kr. till omkring 500 e. Kr. De huvudbyggnader som bedöms vara från samma tid som offerplatsen vid Käringsjön – dvs. från 200- och 300-talen e. Kr. – tillhör de största på platsen, med en längd på mellan 40 och 50 meter. Centralplatsen vid Kårarp ligger utmed den gamla huvudleden förbi Halmstad. Avståndet mellan gården och Käringsjön uppgår knappt till tre kilometer. Detta talar för möjligheten av ett nära samband mellan de båda platserna. Materialet från Kårarp bearbetas för närvarande av Lennart Carlie på Kulturmiljö Halland (pers. kom. Lennart Carlie).

Vårblot (Markberedning för sådd samt bete)	Höst-/vinterblot (Skörd, slakt och bak)
spade K1	tröskklubba K12
grävkäpp K2	råfsa F4:1 och F
hacka G2a	linfäste A5
drag A4	linknippen A1-2 och F1
tjuderpåle F3	stekbräda C1
lekane K11	trätråg för bak eller dryck E1
kärl för mat- och dryckesoffer	kärl för mat- och dryckesoffer

Fig. 11. Tabell över föremålets inneboende symbolik i förhållande till aktiviteter och årstider.

konstruktionen markant från övriga långhus på boplatsen. I den södra väggränsen till hus XIX en intakt smältdegel, med formen av ett litet djurhuvud, där munnen tjänas som tapphål. Deglar av samma typ har påträffats i mycket stort antal på Helgö i Mälardalen. Metallurgiska analyser visar att deglarna användes till att smälta olika slags metaller, från guld, silver/vitmetall till kopparlegeringar (pers. kom. Kristina Lamm). Att människorna i Brogård sysslade med att smälta och gjuta metallföremål i husen stärker tesen att hallbyggnaderna fungerade som en social samlingsplats, sannolikt både för världsliga sammankomster och gästbud och för religiösa ceremonier.

Förekomsten av en hallbyggnad på Brogårdsboplatsen visar att tidens nya ideal, där den offentliga kulten, troligen efter romerska/kontinentala förebilder, knöts närmare till den centrala bebyggelsen och till storgårdar, var en realitet i södra Halland redan under 200- och 300-talet e. Kr. (jfr Herschend 1993). Samtidigt visar undersökningarna i Brogård att byns invånare även praktiserade olika ritualer i samband med byggande och invigning av nya hus i byn. Ritualerna var framför allt knutna till långhuset, där vanlig hushållskeramik ingick som en väsentlig del i den rituella rekvisitan, troligen efter kollektiva sakrala måltider och festligheter. Invigningsritualerna kan huvudsakligen knytas till byggnader som uppfördes under byns andra bebyggelsefas. Detta gäller även storgården, där nedläggelser av lerkärl påträffats både i huvudbyggnaden (hus IV) och i den äldsta hallbyggnaden (hus XIX) (Carlie, L. 1992:58; Carlie, A. 2004:208f, fig. 11.10, kat. Ha. 13). Många nedläggelser, även på andra platser i framför allt Halland och Skåne, visar på en nära rumlig koppling till bostadsrummets nordvästra eller sydvästra hörn. Detta har tolkats så att ritualer i samband med invigning och avslutning av gårdens byggnader sannolikt var nära kopplad till kulten av anfäderna (Carlie, A. 2004:212ff).

Det finns dock fler platser i trakten, förutom Käringsjön och Brogård, som visar på spår efter kultutövning under romersk järnålder. Den ena av dessa

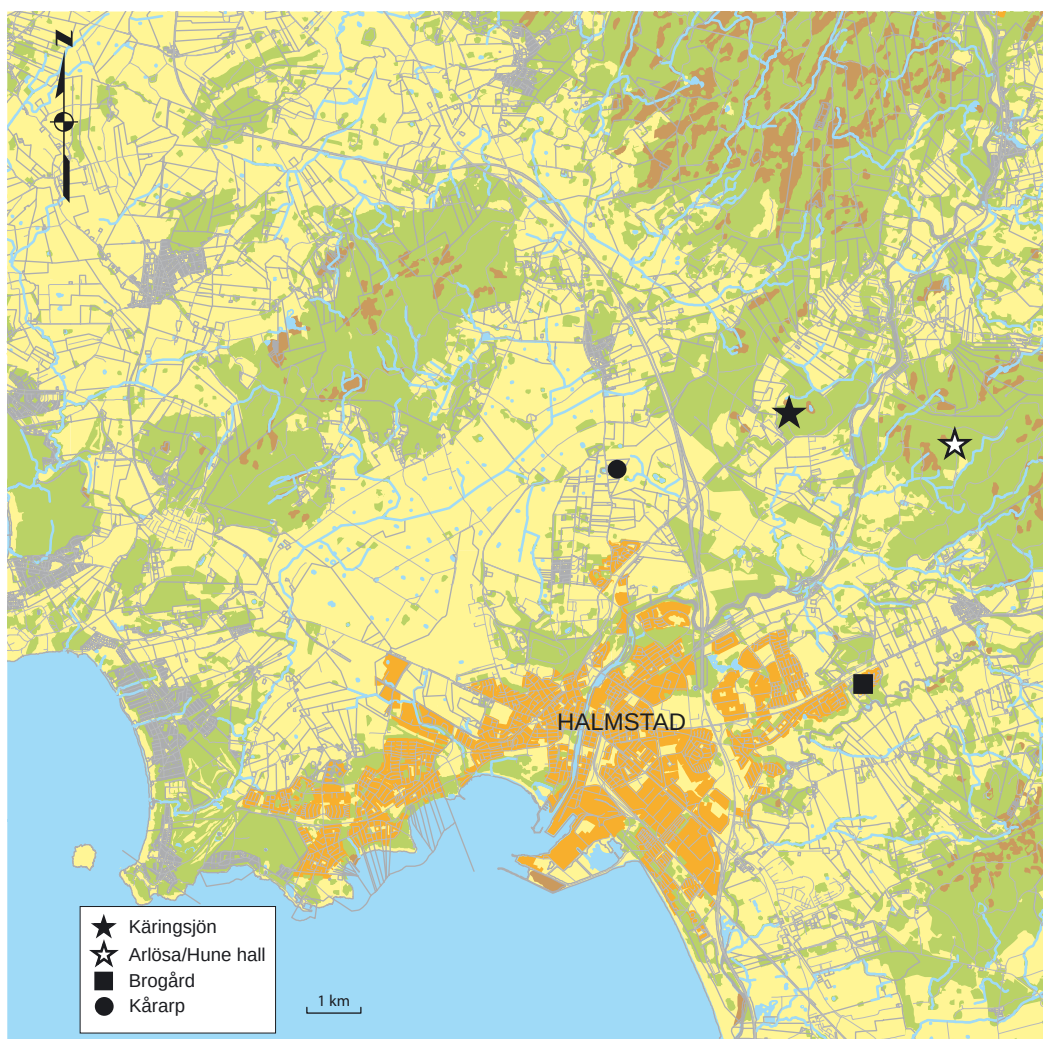

Fig. 12. Karta som visar den rumsliga relationen mellan Käringsjön, Brogård, Hune hall och Kårarp. Digital bearbetning: Staffan Hyll.

platser, Hune hall/Arlösa, ligger cirka tre kilometer öster om Käringsjön, på en markant åsrygg öster om Nissans dalgång (fig. 12). Platsen utgörs av ett större jordfast stenblock med flera mindre block och stenar, som bildar en cirka 1,5 meter lång naturlig skreva. Vid undersökningar av platsen 1941 och 1950 hittades en stor mängd starkt fragmenterade keramikskärvor (ca 800 till 900 st.), uppskattningsvis från mellan tjugo eller tjugofem kärl (Stjernquist 1985). Den andra platsen, Oubjärsgrottan, ligger cirka åtta kilometer norr om Käringsjön, uppströms och på västra sidan om Nissans dalgång. Som namnet antyder rör det sig om en naturlig blockgrotta. Vid en undersökning inuti grottan hittade man ett 50-tal keramikskärvor, bl.a. finkeramik, från romersk järnålder/ tidig folkvandringstid (Arbman 1942).

För att söka klarhet i om det har funnits kontakter mellan platserna, har Ole Stilborg i en keramikteknologisk analys jämfört Käringsjöfynden, med keramiken från Hune hall och Brogård (se Stilborg, del 2 i denna volym). Stilborgs analyser visar att keramiken från Käringsjön har en större teknologisk variation jämfört med keramiken från Hune hall och Brogård som är mer homogen; detta trots att sammansättningen av kärltyper från de tre platserna är mycket likartad och huvudsakligen består av ”grova” hushållskärl av olika storlekar. Samtidigt finns från de tre platserna även kärl av likartat gods, som troligen tillhör samma hantverkstradition. De kärl från Käringsjön, som utifrån godskvaliteten bäst stämmer överens med materialen från Brogård och Hune hall, härrör från Arbmans schakt A, C och D, d.v.s. områdena längs sjöns östra och sydöstra kanter. Stilborg menar mot denna bakgrund att kärlden sannolikt har ett gemensamt ursprung. Stilborgs resultat är intressanta eftersom de stödjer hypotesen om att Käringsjön användes som kult- och offerplats av människor från olika platser i den omgivande bygden. Samtidigt visar resultaten att samma kollektiv av människor även kände till, besökte och brukade andra heliga platser och rituella miljöer i området. Platsernas skiftande belägenhet och fysiska gestaltning tyder på att dessa troligen hade olika funktioner i kulten.

Heliga platser – olika funktioner och bruk?

I järnåldersmänniskans världsbild var religionen inte separerad från den profana världen, utan ingick som en självklar och integrerad del av helheten. Sett ur ett religionsfenomenologiskt perspektiv var ”det heliga” inte jämnt fördelat i rummet, utan förekom bara där heligheten gav sig till känna fysiskt i landskapet, ofta genom naturliga företeelser i terrängen (Eliade 1968).

Vilka företeelser människor har uppfattat som heliga och därmed gynnsamma för kommunikation med gudarna, varierar mellan kulturer. Antropologiska studier visar dock att det i många traditionella samhällen ofta finns olika typer av heliga platser, som tillskrivs skilda innebörder och funktioner. Ett återkommande drag är att heliga platser är nära sammanlänkade med gender, social status och rang. Det finns således exempel på både manliga och kvinnliga platser, samtidigt som andra platser får användas av bägge könen. Heliga platser kan förutom kön även vara relaterade till speciella funktioner (Carmichael, Hubert & Reeves 1994:4). Bland Sto:lo indianerna i British Columbia t.ex., finns ingen övergripande term för täcka in alla typer av heliga platser, utan det finns istället många kategorier av platser (Mohs 1994): transformationsplatser som knyter an till kosmologin och skapelseberättelser; platser som är hemvist för andeväsen och övernaturliga krafter; platser för ceremoniella funktioner och festligheter, bl.a. med offer till de döda; traditionella landmärken som relaterar till aspekter av Sto:lo- kulturen och historiska händelser; platser för individuellt sökande och övergångsriter i samband med puberteten; platser som anknyter till viktiga myter och händelser i den folkliga traditionen; begravningsplatser samt platser där man hämtar material för ceremonier och andliga aktiviteter.⁸ Det är inte ovanligt att olika typer av heliga platser knyter an till naturliga företeelser i landskapet, som t.ex. berg, ovanligt formade klippblock, sjöar, floder, träd m.m. Men ceremoniella platser kan även manifesteras av byggnader, såväl långhus, som byggnader med speciella funktioner, t.ex. rökning eller rituella svettbad (Mohs 1994:192ff).

Ett utmärkande drag för Käringsjön är dess speciella och undanskymda läge i terrängen. Offerplatsen ligger i ett kraftigt kuperat landskap bestående av is-älvssediment. Själva våtmarken – eller sjön – består av en dödisgrop, omgiven av branta åssluttningar, vilket gör platsen svår att upptäcka för den oinvidde. Det var sannolikt också platsens annorlunda fysiska gestaltning, som drog till sig järnåldersmänniskornas uppmärksamhet och som bidrog till att denna kom att betraktas som helig plats. En liknande förklaring gäller troligen för offerplatserna vid Hune hall och Oubjär, som än idag utmärker sig genom sina ovanliga stenformationer i förhållande till den omgivande terrängen.

Hur ska vi då förstå platserna? Kan det vara så att dessa, på ett liknande sätt som bland indianerna i British Columbia, användes för olika sociala och rituella syften och vilka var dessa i så fall? Här erbjuder platsernas olikartade karaktär

8 Min översättning av platsbeteckningar efter Mohs 1994, jfr transformer sites, spirit residences, ceremonial areas, traditional landmarks, questing/power sites, lendendary and mythological places, burial sites samt resource areas.

en möjlig ingång till förståelse. För trots att dessa i sin samtid låg centralt i den odlade bygden var de i mångt och mycket varandras motsatser. Medan hallen i Brogård låg väl synlig uppe på en höjdrygg och omgiven av bebyggelse, låg Käringsjön, Hune hall och Oubjär, mer undanskymda i terrängen. Detta kan tolkas så att Brogård var en plats för den nya religionens och kultens utövning, medan Käringsjön, Hune hall och Oubjär användes för offer och kommunikation med de gamla fruktbarhetsgudarna.

I byn vid Brogård kan vi förmoda att hallbyggnaden på stormannens gård tjänade som samlingslokal för både religiösa ceremonier och profana festligheter. Vi kan utifrån senare skriftliga källor (t.ex. de norröna sagorna), som beskriver den förkristna offentliga offerkulten, vidare anta att bara ett urval av befolkningen bjöds in till dessa blotfester, troligen personer ur den lokala markägande eliten. Eftersom mycket arbete skulle förberedas, i form av slakt och tillberedning av mat och dryck inför en större fest, bör även övriga invånare, åtminstone indirekt har tagit del av festligheterna. Vi ska i det följande se närmare på i vilka rituella sammanhang Käringsjön och stenformationerna vid Hune hall och Oubjär kan ha använts, samt vilka personer som sökte sig hit för att offra och kommunicera med gudarna.

Vid undersökningen i Käringsjön 1945 tillvaratogs skärvor från ett mycket stort antal lerkärl. Många av dessa var närmast kompletta, men det fanns även en stor mängd lösa skärvor som bara delvis kunde knytas till andra kärl. Det samlade antalet dokumenterade kärl uppskattades av Holger Arbman till ungefär 95 till 96 st. (1945, fyndförteckning). En förnyad analys av keramiken, utförd av Ole Stilborg, visar att variationen i kärlstorlek och fördelningen av grov- och finkeramik utgör ett i det närmaste representativt utsnitt ur samtidens boplatseramik, sett ur ett funktionellt perspektiv. Anmärkningsvärt är dock den närmast totala avsaknaden av skålar. Med ledning av kärlens profiler framtagna vid proportionalanalyser, grupperar Stilborg keramiken i åtta grupper, där Arbman's serie av situlaformade kärl har utgjort grunden för indelningen (jfr Stilborg, del 2 i denna volym). Den övervägande delen av keramiken består av mellanstora och stora grova hushållskärl med situlaform (jfr Stilborgs grupp 1, 2 och 3). I materialet finns även ett mindre inslag av små och mellanstora fingodskärl samt bägare, varav flera av de senare är dekorerade med horisontella linjer och vinkelställda streck (jfr Stilborgs grupp 6 och 8).

Stilborg fäster i sin genomgång särskild uppmärksamhet vid att många av kärlen är sotiga, slitna och har olika skador. Detta vittnar om att kärlen var mer eller mindre väl använda när de togs ur bruk och deponerades i våtmarken. Stilborg väcker här frågan om *varför* vardagliga och slitna föremål användes som

offergåvor. I ett försök att finna alternativa förklaringar och sätt att se på kär-
len, söker han inspiration från rituella praktiker i andra samhällen och kulturer.
Som exempel nämns bl.a. den vanliga föreställningen bland västafrikanska
krukmakare, där man ser på lerkär-
len som en metafor för den mänskliga krop-
pen. Kär-
len spelar därför en viktig roll i olika ceremonier i samband med gräns-
överskridande situationer, t.ex. begravningar. En annan jämförelse till kär-
len hämtar Stilborg från Anna Källéns studier i centrala Laos, där hon tolkar kär-
lar använda för begravning av spädbarn, som en kroppslig metafor för livmodern.
Sammantaget föreslår Stilborg att även kär-
len från Käringsjön skulle kunna ha
ingått i ceremonier utförda i samband personliga eller andra gränsöverskridande
situationer, t.ex. vid sjukdomar, födsel och död, och att detta skulle kunna för-
klara varför väl använda hushållskär-
lar fick ett sakralt värde (jfr Stilborg, del 2 i
denna volym och anförda referenser).

Stilborgs tankegångar är intressanta och erbjuder en alternativ bild av Kär-
ingsjön, inte som en stor samlingsplats för bondebefolkning eller ledarskikt,
utan som en plats för enskilda personer eller mindre grupper av individer för of-
fer och kommunikation med gudarna i samband med transformationsriter. En
liknande tolkning skulle även kunna gälla för stenformationerna vid Hune hall
och Oubjår, där keramikens mindre omfattning i ett sådant fall tyder på att plat-
sorna användes under en kortare tid och/ eller av färre personer.

Samtidigt finns det enligt min uppfattning flera omständigheter i materialet
från Käringsjön som talar för en större komplexitet i kulten. Det var således inte
bara lerkär-
lar som deponerades i sjön, utan det finns även en mängd andra före-
mål och lämningar som tyder på att platsen även användes för rituella nedläg-
gelser av ett större kollektiv, förmodligen från gårdar och byar i trakten. Det rör
sig om spår efter träkonstruktioner längs kanterna av den forna sjön, som troli-
gen anlades för att förstärka bärigheten i den sankta marken. Andra fynd som
tyder på ett kollektivt bruk av platsen, är träföremål med anknytning till bered-
ning av större måltider (t.ex. stekrännan och trätråget). Många av föremålen
anknyter, som tidigare framhållits, dessutom symbolmässigt till utövning av
fruktbarhetskult med förankring inom ett traditionellt jordbruk. Detta gäller
särskilt jordbruksredskapen (tjuderpåle, lekane, årder, grävpinne etc.), men
även nedläggelserna av linknippen samt offerkastan av vita stenar kan ses i det-
ta perspektiv.

Sammantaget menar jag att det finns mycket som talar för att Käringsjön
fungerade som en samlingsplats för kollektiva offer i samband med fruktbarhets-
riter kopplade till det fornskandinaviska årets större religiösa fester. Avsaknaden
av fysiska spår i marken invid offermossen som kan knytas till offerritualerna är

förstås anmärkningsvärd, men motsäger inte en sådan tolkning. Dessutom bör man ha i åtanke att projektets arkeologiska insatser var begränsade, och att stora delar av marken kring mossen fortfarande ligger outforskad. Det finns gott om platser kvar att söka spåren efter de offereldar och andra aktiviteter som troligen ägde rum i samband med festligheterna. Bland intressanta miljöer att undersöka får man inte heller glömma mossens centrala parti, som ju inte berördes av Arbmans utgrävning. Vilka lämningar som döljer sig här kan man bara spekulera kring. Är det någon plats man ska söka efter avbilden av gudinnan själv (och hennes eventuella make) bör det rimligen vara här (jfr Näsström, del 4 i denna volym).

Käringsjön i ett jämförande perspektiv

För att komma vidare i tolkningen av Käringsjön ska vi följande avsnitt se på platsen ur ett jämförande perspektiv. En genomgång av publicerade fyndplatser med rituella nedläggelser från äldre järnålder i Danmark och södra Sverige visar att nedläggelser av lerkärl i våtmarker är ovanliga i Sverige och på Själland (Becker 1970; 1972; Lund 2002; Kaul 2003; Christensen 2003; Hagberg 1967; Stjernquist 1997; Carlie 2002) (fig. 13). Från de platser man känner till handlar det för det mesta om nedläggelser av enstaka kärl (1–4 st.). Som exempel kan nämnas fyndplatsen *Skævinge* på norra Själland, där ett större och tre mindre kärl var nedlagda i en grop täckt av en två meter stor stenpackning (Becker 1972:33ff). En annan fyndplats är *Hundstrup mose*, också på Själland, där fyra små bågare deponerats i våtmarken täckta av en skål med botten vänd uppåt (Kaul 2003:36f). Det förefaller rimligt att se dessa små depositioner som nedläggelser efter enskilda riter.

På Själland finns även flera platser med större fyndmängder, vilka på samma sätt som Käringsjön bör ses som platser för kollektiva offer och ritualer. Valmose Rislev på södra Själland (Ferdinand & Ferdinand 1961; jfr Nilsson, del 2 i denna volym) med sina talrika nedläggelser av ben från häst, hund, nötkreatur och får m.m. är exempel på en sådan plats, liksom Rappendam vid Jørlunde sø på nordöstra Själland, där man funnit rester efter vagnar och delar av årder (Kunwald 1971). Inga av dessa platser innehåller dock större nedläggelser av keramik. Även i Skåne är fynd av lerkärl i våtmarker en ovanlig företeelse. Från offerplatsen vid Hassle Bösarps, av Berta Stjernquist tolkad som en krigsbytesofferplats, finns rester av två deponerade lerkärl (Stjernquist 1973). Även från källsprånget Röekillorna i sydöstra Skåne, är inslaget av järnålderskeramik sparsamt kommande (Stjernquist 1997).

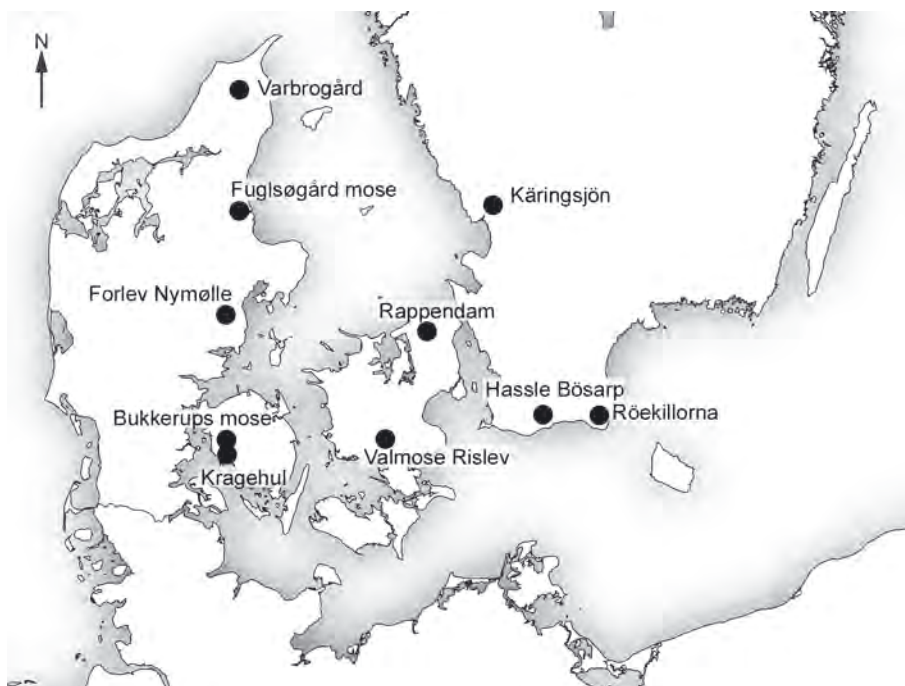

Fig. 13. Kultplatser från äldre järnålder i södra Skandinavien som omnämns i texten. Karta: Staffan Hyll.

För att hitta fyndplatser med större mängder keramik, får man istället söka sig till ett stycke norrut längs den svenska västkusten samt till de båda Götalandskapen och Västmanland. Här bör förutom de tidigare omtalade platserna Hune hall, Oubjärsgrottan även nämnas Hjuleberg i södra Halland (Arbman 1945; A. Carlie 2000a, 2000b), Hårskeröd och Skalunda i Västergötland (Kaelas 1960; Åhman 1973), Abbetorp i Östergötland (Petersson red. 2004), Vågsjön i Västmanland (Eriksson 2000). Karakteristiskt för flera av dessa fyndplatser är att nedläggelser av kärl har skett i anslutning till stora markfasta block och blockgrottor (se Petersson & Lindeblad respektive Stilborg, del 2 i denna volym).

Trots att det gått mer än 60 år sedan Holger Arbman undersökte Käringsjön, framstår fyndplatsen fortfarande som en främmande fågel på det sydsvenska fastlandet. För att hitta paralleller, måste man istället söka sig västerut till Jylland och Fyn. Det är framför allt det rikhaltiga keramiska materialet från platsen som knyter an till det västdanska området, men även platsens speciella mikrotopografi har likheter med danska fyndplatser. Två av de offerplatser i

våtmarker i västra Danmark som uppvisar särskilt stora likheter med Käringsjön, är *Varbrogård* i Vendsyssel och *Fuglsøgård mose* söder om Mariager Fjord, i norra respektive nordöstra Jylland. Offerfynden från dessa platser är visserligen något äldre än de från Käringsjön, men har genom sina många likheter med denna likväl ett stort värde ur ett jämförande perspektiv.

Offermossen vid Varbrogård har tidigare publicerats av Carl-Johan Becker (1970; 1972). Liksom Käringsjön består platsen av en kittelmosse omgiven av branta sluttningar, som ursprungligen antas ha varit öppen sjö. Platsen undersöktes vi två tillfällen under 1940-talet och anses vara närmast totalundersökt. Vid utgrävningen tillvaratogs ett rikt fyndmaterial huvudsakligen i form av keramik och djurben. De flesta fynden låg inom en cirka 15x8 meter stor yta i mossen mittparti. Bland keramiken märks nedläggelser av 114 lerkärl, varav 85 var närmast hela. Liksom i Käringsjön består keramiken huvudsakligen av mellanstora eller stora hushållskärl av grovt gods, medan mindre kärl av finare gods saknas. Däremot finns ett litet men distinkt inslag av eldbockar, totalt fem stycken. Platsens användningstid dateras utifrån keramiken till äldre romersk järnålder. En annan likhet med Käringsjön är att flera av lerkärlen visar spår efter avsiktligt uppslagna hål i botten. I flera av kärlen låg även små stenar, en företeelse som också dokumenterats i Käringsjön. Enligt Becker verkar många av kärlen ha innehållit offergåvor i form av djurben. I materialet, som var starkt fragmenterat, dominerar ben från hund (11 individer, i flera fall representerade av kranier), och får (11 individer). Dessutom finns ett mindre inslag av nötkreatur och häst. Djurben finns bara undantagsvis bevarade från Käringsjön. Däremot innehöll flera av kärlen ett fetthaltigt ämne, som utifrån kemiska analyser antas innehålla fetter från "djurriket", möjligen från inälvor (Ljungh 1945:173).

Även offermossen vid Fuglsøgård har stora likheter med Käringsjön. Platsen undersöktes 2002 och 2003 av Reno Fiedel från Randers Museum, varvid en cirka 525 m² stor yta banades av (Fiedel 2003). I mossen påträffades 18 runda eller ovala nedgrävningar efter gamla torvtäkter, cirka en till tre meter i diameter och upp till 1,7 meter djupa. Bland fynden märks framför allt nedläggelser av ett stort antal lerkärl, men även djurben och olika träföremål finns representerade i materialet. Föremålen påträffades inte i botten av täktgroparna utan ett bit upp i fyllningen eller tillväxtlagren. Detta menar utgrävarna visar att nedläggelserna skedde efter att mossen tagits ur bruk för torvtäkt (Christensen & Fiedel 2003:90). Iakttagelsen av föremålens deponering är viktig sett mot bakgrund av Carl Johan Beckers tidigare kritiska genomgång av mossfunna lerkärl från järnålder, där många enskilda mossfynd tillskrevs en profan förklaringsgrund p.g.a. kopplingen till gamla torvtäkter (jfr A. Carlie, del 1 i denna volym).

Materialet från Fuglsøgård är inte färdigbearbetat, utan preliminära resultat har presenterats i olika artiklar (Christensen & Fiedel 2003; Fiedel 2003). Undantaget utgörs av keramiken som har analyserats av Ragna Stidsing (2005). En stor del av informationen kring fyndplatsen har därför hämtats ur Stidsings rapport. Keramiken, som utgör det dominerande fyndmaterialet från platsen omfattar minst 87 hela och fragmenterade kärl (Ibid:8). Keramiken spänner kronologiskt över hela den yngre hälften av förromersk järnålder, dock med tyngdpunkt på periodens senare del (II:2:a) (Ibid:26f). Liksom i Käringsjön dominerar mellanstora kärl av hushålls- eller förrådstyp (64 st.). I materialet finns även ett tydligt inslag av små kärl (16 st.) samt två koppar. En jämförelse med samtida gravkeramik, visar på stora överensstämmelser i typ och kärlstorlek, vilket Stidsing tolkar så att de deponerade kärlen – liksom i gravarna – representerar ett medvetet urval av boplatens hushållskeramik (Ibid:31). Den typologiska dateringen av kärlen tyder på att nedläggelserna har skett vid upprepade tillfällen. De flesta kärlen (36 st. varav 24 hela) hittades i en stor grop (A23) vid mossens södra kant (Ibid:19f). Det rör sig huvudsakligen om förrådskärl av tre storlekar, samt om enstaka hankförsedda kärl. De många kärlen tyder på att gropen användes för upprepade offernedläggelser. Enligt Stidsing finns det dock varken stratigrafiska iakttagelser eller typologiska indikationer i materialet som visar på tydligt åtskilja offerhorisonter (Ibid:22). Övriga nedgrävningar innehöll bara enstaka nedlagda kärl.

Liksom i Käringsjön har många av kärlen från Fuglsøgård mose troligen innehållit matoffer. I minst åtta mellanstora förrådskärl påträffades svartbrända fragment av ben från får, get och nötboskap (Stidsing 2005:40 med hänvisning till A.B. Gotfredsen). I ett annat kärl påträffades ben från saltvattensfisk. Detta menar Fiedel skulle kunna tyda på att offermaten har bestått av fiskoppa eller fiskstuvning. I ytterligare ett kärl påträffades rester av svamp, som dock inte har bestämts närmare.

På samma sätt som i Käringsjön, hittades förutom lerkärlen även flera välbevarade träföremål med en agrar anknytning. Bland redskapen finns flera exempel på tjuderpålar, träklubbor samt träskافتet till en hacka med järnskar. Det finns också exempel på en nedläggelse av ett linknippe från ett av lerkärlen. Fiedel uppfattar flera av dessa föremål som rituell rekvisita, som möjligen användes i samband med hanteringen av offerdjuren (Fiedel 2003:73). Bland fynden finns även en mindre andel djurben. Särskilt intressanta är fynden av fyra hästkrani-er, varav ett kranium var försedd med en gramma av halm som var "tjudrad" till ett lerkärl (Ibid:75). Bevaringsförhållandena för ben var dock generellt sett dåliga i mossen, och det kan därför inte uteslutas att det ursprungligen funnits fler nedläggelser av djur (pers. kom. Reno Fiedel 2007).

Exempel på djur som symboliskt har tjudrats vid ett lerkärl finns även belagt från Bukkerups langmose i Bågs herred, på sydvästra Fyn. Fynden från Bukkerup, bestående av totalt närmare 50 enskilda nedläggelser, har ingående behandlats av Aase Gyldion (Gyldion Andersen 1992, 1993; se även Gyldion, del 2 i denna volym). Gyldion har utifrån sina studier kunnat visa att offerritualerna skett i enlighet med bestämda handlingsmönster. Hon urskiljer här tre huvudtyper av "offerpaket": 1) ett lerkärl och extremiteter från en ko tillsammans med djurets tjuderpåle och bastrep; 2) ett halverat lerkärl innehållande en klump med rålera samt 3) en kombination av typ 1 och 2, eventuellt bestående av flera kompletta eller halverade kärl. Det är enligt Gyldion troligt att kärlen har innehållit någon form av dryck. Således har analyser av keramiken visat på spår av växtmaterial från bl.a. åkerfräken, en gammal medicinalväxt, som anses ha positiva läkande egenskaper, som blodstillande, urindrivande och blödningshämmande medel (Gyldion Andersen 1995; Lindeberg et al, red. 2001:291).

Nedläggelser av liknande slag som de i Bukkerups langmose har även påträffats på andra offerplatser i trakten, t.ex. vid Kragehul, Gummerup och Turup. Jämförande studier visar på en kontinuitet i offerritualerna, som sträcker sig över en närmare 400 år lång period, från yngre förromersk och fram i yngre romersk järnålder (Gyldion Andersen 1995). Detta förhållande, menar Gyldion, talar för att ritualerna skedde under ledning av en "offerpräst" eller kultledare, som stod som garant för att de ritualerna utfördes på ett korrekt sätt och att kunskapen fördes vidare till kommande generationer (se Gyldion, del 2 i denna volym).

Fynd av tjuderpålar och bastrep av lind finns även dokumenterade från Käringsjön (fig. 14). Jämfört med Bukkerups langmose, där antalet fynd av tjuderpålar uppgår till inte mindre än 17 stycken, framstår de två exemplaren från Käringsjön som blygsamma i sammanhanget. Vad som gör fynden från Käringsjön intressanta är att dessa, liksom vid Bukkerup och Fuglsøgård, har påträffats tillsammans med depositioner av lerkärl och bastrep av lind som virats omkring knytvävstora stenar. Fynd av stenar med bastrep finns dokumenterade i tre fall, var en av stenarna låg inuti ett lerkärl (kärl E2). Till skillnad från Bukkerup och andra fyndplatser i Danmark har nedläggelser av djurben inte påträffats i Käringsjön. Jag har i tidigare sammanhang spekulerat kring huruvida avsaknaden av djurben ska tillskrivas dåliga bevaringsförhållanden i mossen eller om fyndbilden speglar faktiska förhållanden (Carlie 1998). Likheter i fyndbilden med flera av de västdanska offerplatserna talar dock för att nedläggelser av djuroffer sannolikt även skett vid Käringsjön, men att dessa inte har bevarats. På offerplatserna i Bågs herred på Fyn, var oxe/ko det dominerande offerdjuret, även om det också finns exempel på offer av andra husdjur, t.ex. får.

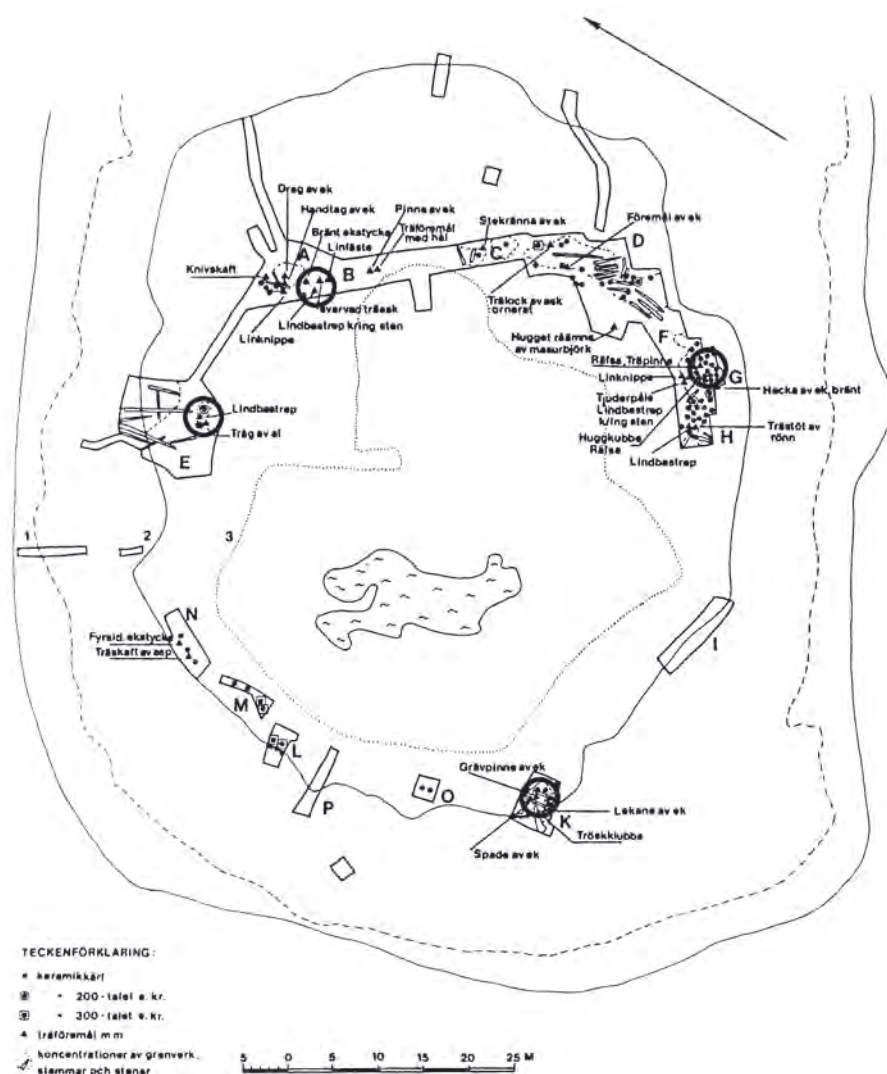

Fig. 14. Översiktsplan över spridningen av lerkärl och andra nedläggelser i Käringsjön, med fynden av tjuderpålar, lekane samt stenar med bastrep markerade. Illustration: Anne Carlie.

Sammanlagt tyder likheterna i det arkeologiska materialet från Käringsjön och flera västdanska offerplatser ett idémässigt utbyte mellan södra Halland och västra Danmark. Förutom mer generella likheter mellan platserna vad gäller t.ex. topografin, är det framför allt ett par företeelser i de rituella sedvänjorna som talar för ett nära utbyte mellan regionerna.

- Ett omfattande bruk av stora lerkärl från hushållet, som i många fall troligen har innehållit offergåvor av olika slag, dels ben/slaktrester från offerdjuren, dels mat och dryck.
- Ett tydligt inslag av arbetsredskap av trä med anknytning till jordbruket, där framför allt föremål som användes i samband med hantering av kreatur utgjorde viktiga rituella rekvisita i kulten.

Det är troligt att förebilderna för de religiösa sedvänjor vi möter i Käringsjönska sökas på andra sidan havet på den jylländska halvön. Ett sådant scenario har indirekt även stöd om man ser till de västdanska offerplatsernas geografiska läge. De två lokaler som uppvisar flest likheter med Käringsjön, d.v.s. Fuglsøgård mose och Varbrogård, är också de platser som med sin belägenhet på halvöns östra sida respektive norra spets, ligger kommunikationsmässigt bäst till för en resa över havet till södra Halland (se fig. 13).

Avslutning

Rituella platser med nedläggelser av lerkärl, djuroffer och andra offergåvor från jordbruket var troligen en vanlig företeelse i södra Skandinavien under äldre järnålder. Samtidigt visar de arkeologiska källorna på en tydlig ökning av rituella aktiviteter i olika miljöer under perioden. Redan Carl-Johan Becker visade i sin sammanställning över mossfunna lerkärl i Danmark (Becker 1970, 1972), att ökningen var som mest omfattande under århundradena närmast före och efter Kristi födelse. I Sverige finns ingen motsvarande sammanställning på en nationell nivå. Mitt intryck, utifrån publicerade material från södra Sverige, är att tyngdpunkten i aktiviteterna ligger något senare än i det danska materialet – från Kristi födelse och fram i yngre romersk järnålder/folkvandringstid. Denna bild stämmer även med iakttagelser från boplatserna, där en analys av byggnadskulten visar på en liknande ökning av rituella nedläggelser i husen under motsvarande period (Carlie, A. 2004). Vad denna ökning beror på och hur vi ska tolka den, är ett stort och komplext forskningsfält, som väntar på att utforskas mer i detalj.

Det faktum att ökningen av rituella aktiviteter sker just vid tiden omkring Kristi födelse och århundradena därefter, beror sannolikt på de omfattande sociala, ekonomiska och politiska förändringar som skedde i de nordiska samhällena vid den här tiden. I en tidsanda av förnyade kontakter med den romerska kultursfären, introduceras mycket nytt tankegods bland den inhemska befolkningen. Nya ideal växte fram om hur den sociala ordningen och politiska

organisationen skulle se ut, efter kontinentala förebilder. I detta sammanhang var även religionen en naturlig del, där den offentliga kulten troligen var ett sätt för de ledande familjerna att stärka sin ställning i samhället, genom att befästa kontakterna med högre makter. Det är här intressant att fundera över vem eller vilka personer i samhället som iklädde sig rollen som kultledare vid större religiösa ceremonier och festligheter. Ser man till platser som Käringsjön finns ett tydligt kvinnligt inslag, både vad det gäller platsens fysiska gestaltning och i offerritualernas karaktär. Huruvida associationerna till det kvinnliga könet och kvinnliga göromål, ska ses som uttryck för dyrkan av en kvinnlig gudom eller modergudinna, av det slag som Tacitus beskriver i Nerthuskulten, eller om offerkulten förrättades av kvinnliga kultledare, är svårt att säga (se Näsström, del 4 i denna volym). Det faktum att det samtidigt med att Käringsjön var i bruk, fanns en hallbyggnad på storgården vid Brogård, bara fem kilometer därifrån, visar att det fanns parallella rituella sfärer. Detta behöver inte betyda att kulten förrättades av olika personer, utan handlar snarare om att olika gudomar dyrkades för skilda syften på olika platser. I en brytningstid då nya religiösa föreställningar och sedvänjor med koppling till en krigisk sfär blev populära och förlades till elitens storgårdar, fortsatte även kulten och offerritualerna till de gamla fruktbarhetsgudarna på traditionella heliga platser ännu en tid. Det är troligen i detta perspektiv vi ska förstå de båda platserna, som representanter för den gamla och den nya tidens religiösa och rituella system.

Referenser

- Anberg, S. 1996. Genevad – en överlagrad mesolitisk boplatz i södra Halland. RAÄ 74. Tönnersa 16:2, Eldsberga socken, Halland. *Arkeologiska rapporter från Hallands läns museum* 1996:5.
- Arbman, H. 1942. Opublicerad rapport över undersökning av Oubjärs grotta. Fjällgime under Sperlingsholm, Enslövs sn. Daterad 15 januari 1942.
- Arbman, H. 1945. *Käringsjön. Studier i halländsk järnålder*. KVHAA:s handlingar del 59:1. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Becker, C.J. 1970. Zur frage der eisenzeitlichen Moorgefässe in Dänemark. I: Jankuhn, H. red. *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. Bericht über ein symposium in Reinhausen bei Göttingen vom 14. bis 16. oktober 1968*, 119–166. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Becker, J. 1972. Mosepotter fra Danmarks jernalder. Problemer omkring mosefundene lærer og deres tolkning. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1971, s. 5–60.

- Björkman, L. & Persson, T. 2005. Pollenanalytisk undersökning av en torvmarkslagerföljd från Käringsjön i Övraby socken, Halmstads kommun. *LundQua uppdrag* 56. Kvartärgeologiska avdelningen Lunds universitet.
- Carlie, A. 1998. Käringsjön. A Fertility Sacrificial Site from the Late Roman Iron Age in South-west Sweden. *Current Swedish Archaeology*, vol. 6, s. 17–37.
- Carlie, A. 2000a. I fruktbarhetens tecken. Kultplatser och offertraditioner i fruktbarhetens tecken under äldre järnålder – ett regionalt perspektiv utgående från Västsverige. *Utskrift* 6, s. 5–31. Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad.
- Carlie, A. 2000b. Käringsjön – en offerplats för bondebefolkning eller ledarskikt? Studier kring en romartida kultplats och dess omland i södra Halland. *TOR* 1998–1999, vol 30, s. 123–164.
- Carlie, A. 2001. Fosfatkartering och provundersökning vid Käringsjön, södra Halland. Halland, Övraby socken, Älvasjö 1:2, 1:2 m. fl. RAÄ 18. *Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer* 2001:3. Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer.
- Carlie, A. 2003. Från maglemose till senmedeltid. Nya perspektiv på Käringsjön i södra Halland. Halland, Övraby socken, Älvasjö 1:2, 1:2 m. fl. RAÄ 18. *Arkeologiska rapporter från Hallands Läns museer* 2003:5. Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer.
- Carlie, A. 2004. *Forntida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No. 57, Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.
- Carlie, A. 2008. Storgårdar kring Öresund. Traditioner och förändring under perioden 150 – 550 e. Kr. I: Carlie, A. red. *Öresund – barriär eller bro? Kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnåldern*. Centrum för Danmarksstudier 18, s. 56–80. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag.
- Carlie, L. 1988. Järnvägsomläggning, Getinge 1986. Arkivrapport. Halmstad.
- Carlie, L. 1992. *Brogård – ett brons- och järnålderskomplex i södra Halland, dess kronologi och struktur*. Hallands Läns museers Skriftserie No 6, Lund.
- Carlie, L. 1996. Väg 559, Eldsberga 31:1. Eldsberga socken, Halland. *Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer* 1996:2.
- Carlie, L. 2000. Spår av spår. Äldre kommunikationsleder och hålvägar i södra Halland. *Utskrift* 6, s. 33–49. Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad.
- Carmichael, D.L., Hubert, J. & Reeves, B. 1994. Introduction. I: Carmichael, D.L. Hubert, J., Reeves, B. & Schanche, A. red. *Sacred Sites. Sacred places*. One World Archaeology 23, s. 1–8. London & New York: Routledge.
- Christensen, Ch. 2003. Jernalderens offermoser. I: Jørgensen, L., Storgaard, B. Gebauer Thomsen, L. red. 2003. *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s. 346–254. København: Nationalmuseet.

- Christensen, Ch. & Fiedel, R. 2003. Tørvegravning i forhistorisk tid. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2003, s. 85–99.
- Eliade, M. 1968. *Heligt och profant*. Stockholm: AB Verbum.
- Eriksson, T. 2000. En kruka i Vågsjön, Sura socken. Västmanlands läns, Sura socken, Vågsjön, Lisjö 5:1, RAÄ 132. *Västmanlands Läns museum Arkeologiska enheten Rapport* 2000:28. Landstinget Västmanland. Kultur- och utbildningsförvaltningen.
- Ferdinand, L. & Ferdinand, K. 1961 Jernaldersofferfund i Valmose ved Rislev. *KUML 1961 Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, s. 47–90.
- Fiedel, R. 2003. Om moser og mosefund – og lidt ny viden fra Fuglsøgård mose. *Kulturhistorisk museum Randers Årbog* 2003, s. 65–80.
- Fendin, T. 2005. De rituella fälten på Glumslövsbackar. I: Lagerås, P. & Strömberg, B. red. *Bronsåldersbygd 2300–500 f. Kr. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan*, s. 366–418. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Fors, T. 1996. Rostningsgropar från bronsålder vid Eldsberga, RAÄ 126, Eldsberga socken, Halland. *Arkeologiska Rapporter från Hallands läns museer* 1996:7.
- Gustavsson, S. 1995. Förkolnad pärlhavre. *Arrhenatherum elatius* ssp. *Bulbosum* från brons- och järnålder i Sverige. *Svensk Botanisk tidskrift* nr 89, s. 381–384.
- Gyldion Andersen, Aa. 1992. En analyse af offerfundene I Bukkerup Langemose på Fyn. Hovedfagsspeciale. Stencil.
- Gyldion Andersen, Aa. 1993. Et religiøst center i Båg herred. *Fynske Minder* 1993, s. 65–91.
- Gyldion Andersen, Aa. 1995. Naturmedicin i jernalderen. *Fyske Minder* 1995, s. 38–41.
- Hagberg, U-E. 1967. *The Votive Deposits in Skedemosse Fen and their Relation to the Iron-Age settlement on Öland, Sweden*. The archaeology of Skedemosse. Bd II. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Herschend, F. 1993. The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *TOR*, vol. 25, s. 175–199.
- Kaelas, L. 1960. ”Grottfynd” från Hårskeröd. *Fynd: Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift* 1960, s. 30–37.
- Kaul, F. 2003. Mosen – porten til den anden verden. I: Jørgensen, L., Storgaard, B. Ge-bauer Thomsen, L. red. 2003. *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*, s. 18–43. København: Nationalmuseet.
- Knarrström, B. 2007. red. *Stenåldersjägarna*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.
- Kunwald, G. 1971. Der Moorfund im Rappendam, Seeland, Danmark. I: Jankuhn, H. red. *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. Bericht über ein symposium in Reinhausen bei Göttingen vom 14. bis 16. oktober 1968*, 100–117. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Lindeberg, I., Gustafson, O., Hellström, S., Johansson, U., Järnebrand, M., Larsson, L-G., Löfveberg, S., Pagoldh, S., von Sivers, C., Säthersten, U. & Wahlsten, N. red. 2001. *Ört-medicin och växtmagi*. Stockholm: Readers's Digest AB.
- Ljungh, H. 1945. Kemisk undersökning av innehållet i krukorna. I: Arbman, H. *Käringsjön. Studier i halländsk järnålder*. KVHAA:s handlingar del 59:1, s. 165–173. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lund, J. 2002. Forlev Nymølle. En offerplads fra yngre førromersk jernalder. *Kuml* 2002. *Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, s. 143–195.
- Mohs, G. 1994. Sto:lo sacred ground. I: Carmichael, D.L. Hubert, J., Reeves, B. & Schanche, A. red. *Sacred Sites. Sacred places*. One World Archaeology 23, s. 184–208. London & New York: Routledge.
- Petersson, M. red. 2004. Abbetorp – ett landskapsutsnitt under 6000 år. Arkeologisk undersökning av en boplat, ett gravfält, en offerplats, stensträngar och fossil åkermark. Rinna och Väderstads socknar, Boxholm och Mjölby kommun, Östergötland. Arkeologisk undersökning – Väderstadsprojektet. *Riksantikvarieämbetet UV Öst Rapport* 2002:43.
- Petersson, M. 2006. *Djurhållning och betesdrift: djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Sandegren, R. 1945. Torvgeologisk och pollenanalytisk undersökning. I: Arbman, H. *Käringsjön. Studier i halländsk järnålder*. KVHAA:s handlingar del 59:1, s. 139–158. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Sarnäs, A. & Engström, T. 2006. Rapport över arkeologisk slutundersökning Lockarp 7H & Bageritomten. Öresundsförbindelsen. *Rapport nr 19*, Malmö: Malmö Kulturmiljö.
- Stilborg, O. 2005. Vid vatten, sten och jord. Analyser av keramikoffer vid Käringsjön. Hunehall/Arlösa och på Brogården. Halland. *KFL Rapport* 05/0608. Keramiska forskningslaboratoriet Kvartärgeologiska avdelningen Lunds Universitet.
- Stidsing, R. 2005. Keramiken fra Fuglsøgård mose. Kulturhistorisk museum Randers. KHM 1400. Opublicerad rapport.
- Stjernquist, B. 1973. Das Opfermoor in Hassle Bösarps, Schweden. Med bidrag av J. Lepiksaar, B., Berglund & Bartholin, T. *Acta Archaeologica Vol. XIV*, s. 19–61.
- Stjernquist, B. 1985. A Votive Deposit from Arlösa, Southern Sweden. In *Honorem Evert Baudou*. *Archaeology and Environment* 4, s. 143–154. Umeå: Department of Archaeology, University of Umeå.
- Stjernquist, B. 1997. *The Röekillorna Spring. Spring-cults in Scandinavian Prehistory*. Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund LXXXII. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Sundqvist, O. 2003. The problem of religious specialists and cult performers in early Scandinavia. *Zeitschrift für Religionswissenschaft*, nr 2003/1, s. 107–131.
- Tacitus, C. *De origine et situ germanorum liber*. Översättning av Alf Önnersfors. 1969. *Germania. Originalalets text med svensk tolkning jämte inledning och kommentarer*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Vang Pedersen, P. 1993. *Flint fra Danmarks Oldtid*. København: Høst og Søns forlag.
- Viklund, K. 1994. Analys av förkolnat växtmaterial från gravar vid Sannagård, fornl. 97, Vinbergs sn, Halland. Opublicerad rapport, Arkeologiska institutionen, Umeå.
- Åhman, E. 1975. Arkeologisk undersökning 1970. Fornlämning 4, Skalunda, Skalunda sn. Västergötland. *Riksantikvarieämbetet. Rapport 1975 B 59*. Stockholm.
- Önnersfors, A. 1969. Inledning och kommentar: I: Tacitus, C. *Germania. Originalalets text med svensk tolkning jämte inledning och kommentarer*. Stockholm: Natur och Kultur.

Muntligt

- Docent Leif Björkman, Viscum pollenanalys och miljöhistoria, Lund.
- Fil. Dr. Lennart Carlie, Kulturmiljö Halland, Halmstad.
- Arkeolog Reno Fiedel, Randers Museum, Randers.
- F.d. avdelningschef Kristina Lamm, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.